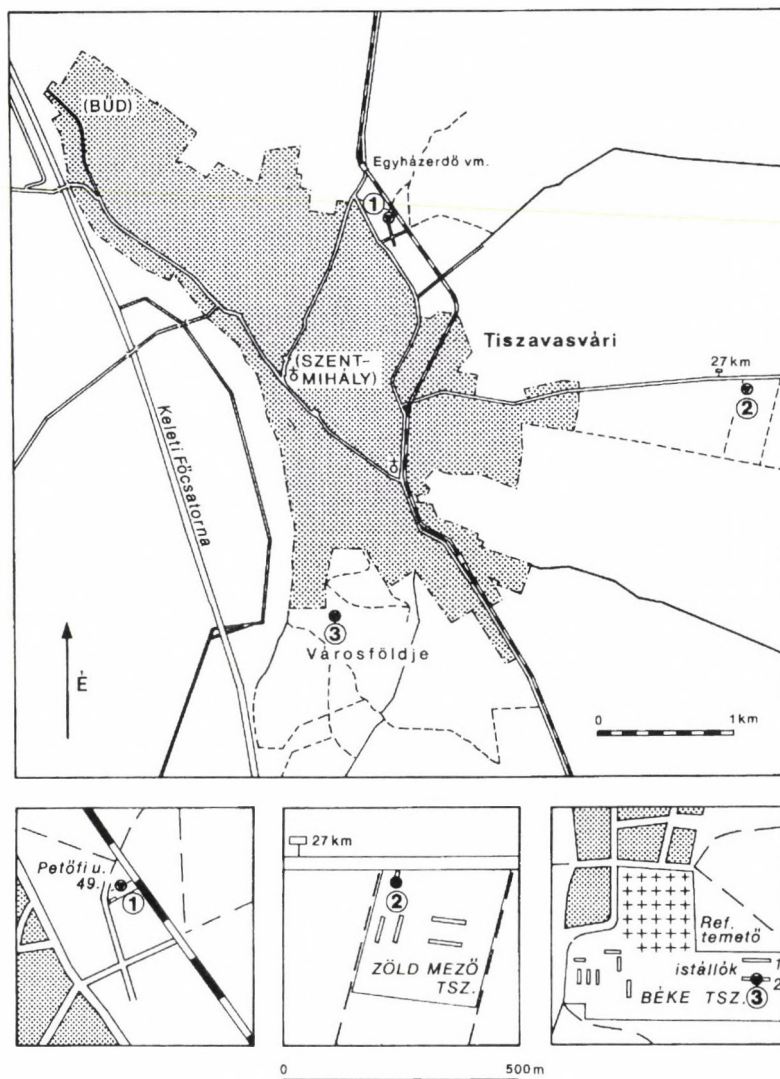

Fancsalszky Gábor

HÁROM AVAR KORI TEMETŐ TISZAVASVÁRIBAN¹*A lelőhely jellemzői*

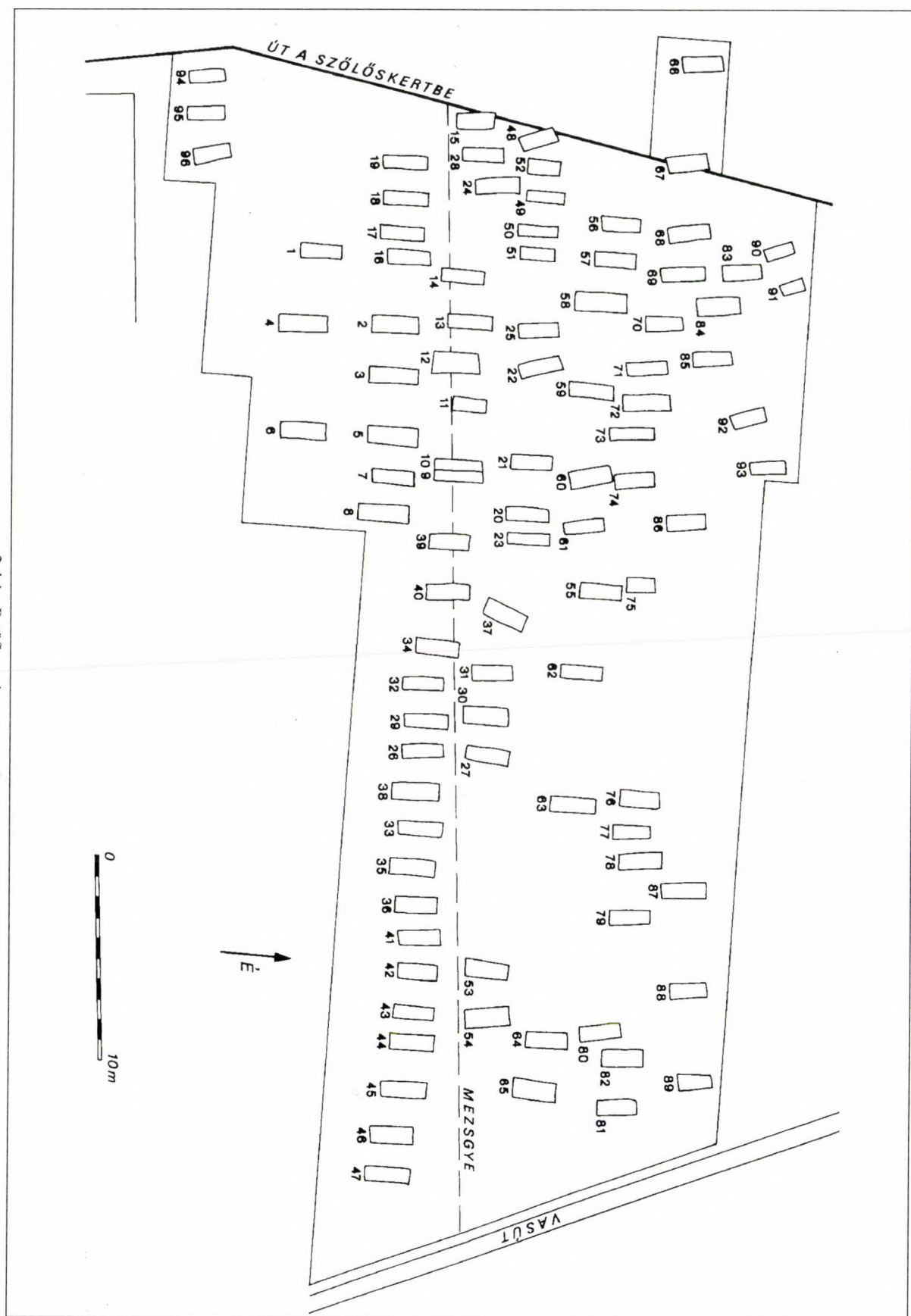
Tiszavasvári két falu összeolvadásából jött létre. Az egyik Búd vagy Búdmonostora, 1215-ben említik először, a másik Szentmihály, melynek első okleveles megnevezése 1495-ből származik (NÉMETH 1997,

50–51; 178). Szentmihály 1908-ban a vele csaknem összenőtt Tiszabüdről kapja a Büdszentmihály nevet, mellyel 1941-ben egyesül is. 1950-től ezt a nevet Tiszavasvárra változtatják, részben esztétikai, részben ideológiai okokból. A névadó Vasvári Pál, aki Tiszabüdön született 1826-ban (MEZŐ-NÉMETH 1972,

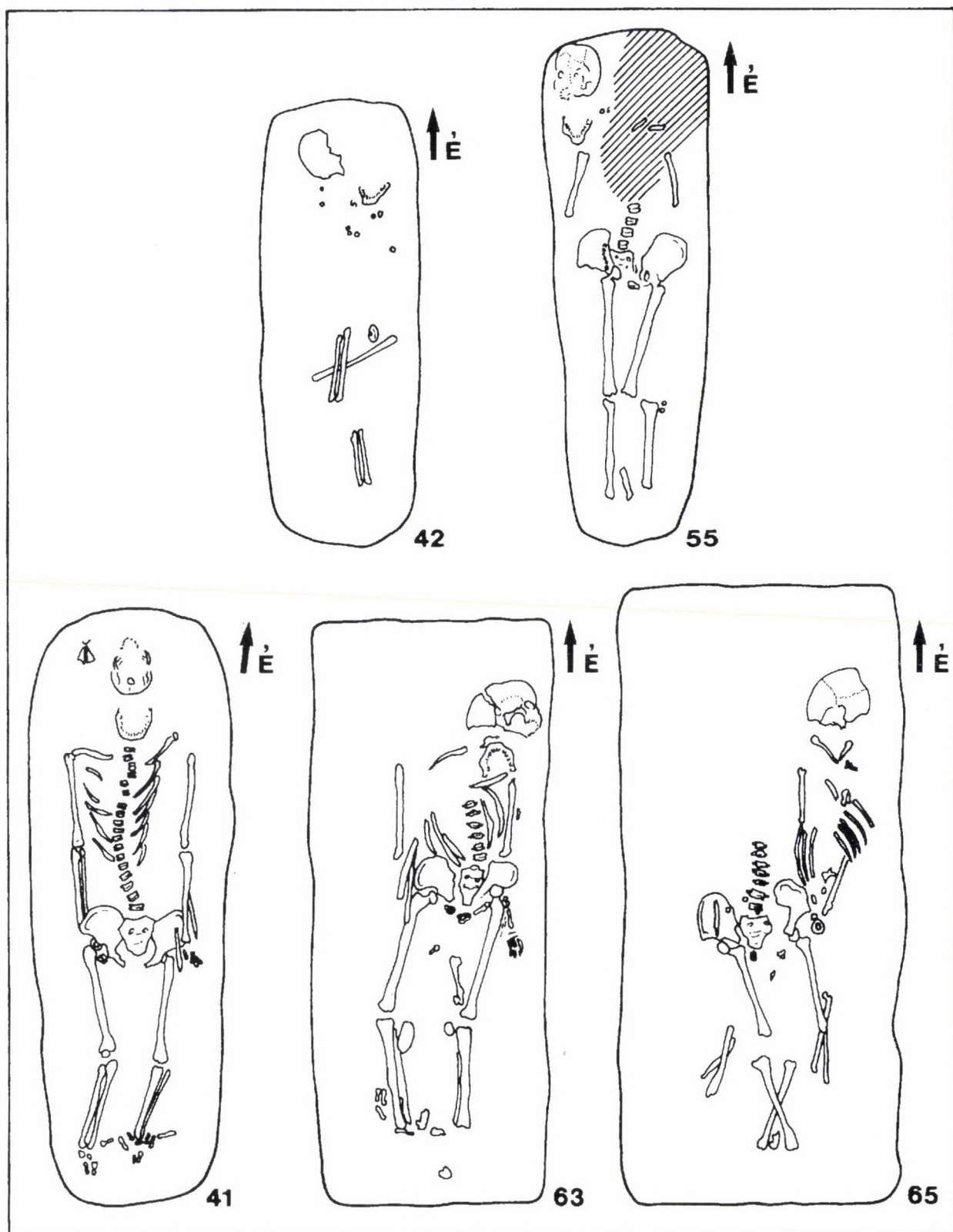

1. kép Tiszavasvári térképe – Tiszavasvári 3 avar temetője

Abb. 1 Übersicht von Tiszavasvári. Die Lage den drei awarischen Gräberfelder von Tiszavasvári

2. kép Petőfi utcai avar temető
Abb. 2 Petőfi Str. awarisches Gräberfeld

3. kép Petőfi utca, 42, 55, 41, 63, 65. sír
Abb. 3 Petőfi Str. Grab 42, 55, 41, 63, 65.

127–128). A régebbi térképek még mindkét falu nevét feltüntetik az 1986. óta városi rangú településen belül is (1. kép; SÓDOR–MENDELE 1987, 374–375).

Tiszavasvári szűkebb földrajzi környezetének Szabolcs-Szatmár-Bereg megyén belül külön neve is van: a nyíri Mezőség. A 19. század óta használatos ez a név, környezetétől elütő éghajlati, földrajzi és néprajzi viszonyai miatt. Éghajlata átmeneti, a csapadék itt lényegesen több, mint innen nyugatabbra. A vidék egyetlen folyóvize a Tisza, ami a helyi talajtípusokat is meghatározta. A környéken a szikes területek és a folyamszabályozás előtti rendszeres áradások miatt a nagyállattartás volt a népesség fő megélhetési lehetősége (PALL 1982).

A község területe az újkőkortól kezdve folyamatosan lakott volt (Tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum vezetője 1982; BÓNA 1986; BÓNA 1993).

Az avar korszak szempontjából Tiszavasvári szinte egyedülálló a maga nyolc lelőhelyével. A dolog egyetlen szépséghibája az, hogy a temetők egyike sem mondható teljesen feltártnak. Az a tény azonban, hogy a lelőhelyek a teljes avar kort felölelik, nagyon lényeges az élet folyamatossága szempontjából.²

Tiszavasvári avar kori lelőhelyei a következők:

Korai avar korszak:

Koldusdomb 1956: 23 sír; 1982: 1 sír;
Vöröshadsereg útja 8–10. (Eszenyi Miklós telke) 1961: lovassír;

Középső avar korszak:

Petőfi utca 49. (Kabai Lajos telke) 1959–60: 96 sír; 1985: 16 sír;
Zöld Mező TSz telepe (Nyíregyházi út, II. dűlő = jelenleg Kossuth Lajos utca folytatása) 1960–61: 45 sír;
Béke TSz telepe (Városháza = jelenleg Béke major) 1960–61: 30 sír;

Késő avar korszak:

Téglagyár (3. számú agyaggödör) 1954; 1964–65: 29 sír;
Dózsa telep (László Mihály telke) 1959: 2 sír;
Büdi kenderföldek (3. számú pajta) 1962: 3 sír.³ (CSALLÁNY 1960, 51–60; BÓNA 1986, 77–81; BÓNA 1993, 116–119).

A következőkben a három közép avar temető anyagát adjuk közre, a Petőfi utcai 1985-ös ásatás 16 sírjának kivételével (LŐRINCZY 1986, 62).

A csontvázak nemének megállapításakor azok publikált adatait (WENGER 1972) a leletanyaggal összevetve használtam fel. A Petőfi utcai temetőnek szinte a teljes csontanyaga a TTM Embertani Osztályára került, három esetben azonban 2–2 sír anyaga összekeveredett. A Zöld Mező TSz sírjai közül csak az első 18 csontváz került be, a Béke TSz anyagából pedig a 4. kivételével az első 12 sír vázai. A hiányzó anyag elkallódott, mert sem Nyíregyházán, sem pedig az Embertani Osztályon nem lelhető fel nyomuk. Ezért ezek esetében csak akkor adható meg nem-meghatározás, ha a leletekből ez egyértelműen következik.⁴

Végül még egy megjegyzés a sírok bolygatottságáról. Az ásatók ezt minden esetben feltüntették a csontvázlapokon, öt sírról pedig helyszíni rajz is készült, de az is lehet, hogy csak ezek maradtak meg (3. kép). Ebből kiderül, hogy pl. a bolygatatlannak vett Petőfi utcai 65. sír teljesen feldúlt, és a csontok egy része is hiányzik. Ezért, valamint az igen szegényes leletanyag egyes érdekes darabjai és a korszak számos analóg esete miatt feltételezem a temetők kirablását. Fontos érv e mellett az a tény, hogy a Petőfi utcai 96 sír közül a Horváth Attila által feltárt 39–65. temetkezések (26 db) közül 15-ben figyelt meg bolygatást az ásató. Az eredeti feljegyzések szerint a Petőfi utcában 17, a Zöld Mező TSz esetében 2, a Béke TSz anyagából pedig 9 sír lett volna csak bolygatott. Ezek az adatok fenntartásokkal kezelendők.

1. PETŐFI UTCA 49. (KABAI LAJOS TELKE)

Az első sírok szőlőtelepítés során kerültek elő, Gombás András bejelentésére Csallány Dezső kezdte meg az ásatást. A 39–65. sírt Horváth Attila vezetésével tárták fel. Leletmentő jellegű ásatás volt, amit az időpontok is igazolnak; 1959. I. 7–11.: 1–8. sír; III. 3–IV. 16.: 9–65. sír; XI. 14–XII. 8.: 66–93. sír; 1960. VIII. 18–22.: 94–96. sír. (1–3. kép)

A temetőre vonatkozó irodalmi és raktározási adatok:

– Ásatási napló, sírlapok, térképek: a nyíregyházi Jósza András Múzeum adattárában. A leletek szintén a múzeumban, ill. a Tiszavasvári Vasvári Pál Múzeumban találhatók.⁵

– Az emberi csontvázak a Természettudományi Múzeum Embertani Osztályán vannak (WENGER 1972).⁶

– Az MNM Adattárában raktározott iratok: 3391.I.IV. Ltsz.: 4510; V.1960/252. Ltsz.: 5134; 34.Ny.T. Ltsz.: 2936; 374.T.IV. Ltsz.: 4493.

– Az MTA Régészeti Intézete Adattárában Tiszavasvári lelőhelynél kivonatos, rövid jelentés található az ásatásról.

– Csallány Dezső adatközlései: RégFüz. Ser.I.13. (1960) 77.; ArchÉrt 87 (1960) 239.; CSALLÁNY 1960, 60.

Párducz Mihály téves adatait (PÁRDUCZ 1963, 14) Bóna István helyesbítette (BÓNA 1979, 20., 130. j.), ugyancsak ő foglalta össze utoljára a temetőre vonatkozó ismereteket (BÓNA 1986, 80; 1993, 118).

A 23. (arany fülbevalós) sírt még meglevő leleteivel és az eredeti sírlappal együtt közölték a nyíregyházi aranykatalógusban (ALMÁSSY–ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1997, 98–101, 84–86. kép; VII. tábla 1).

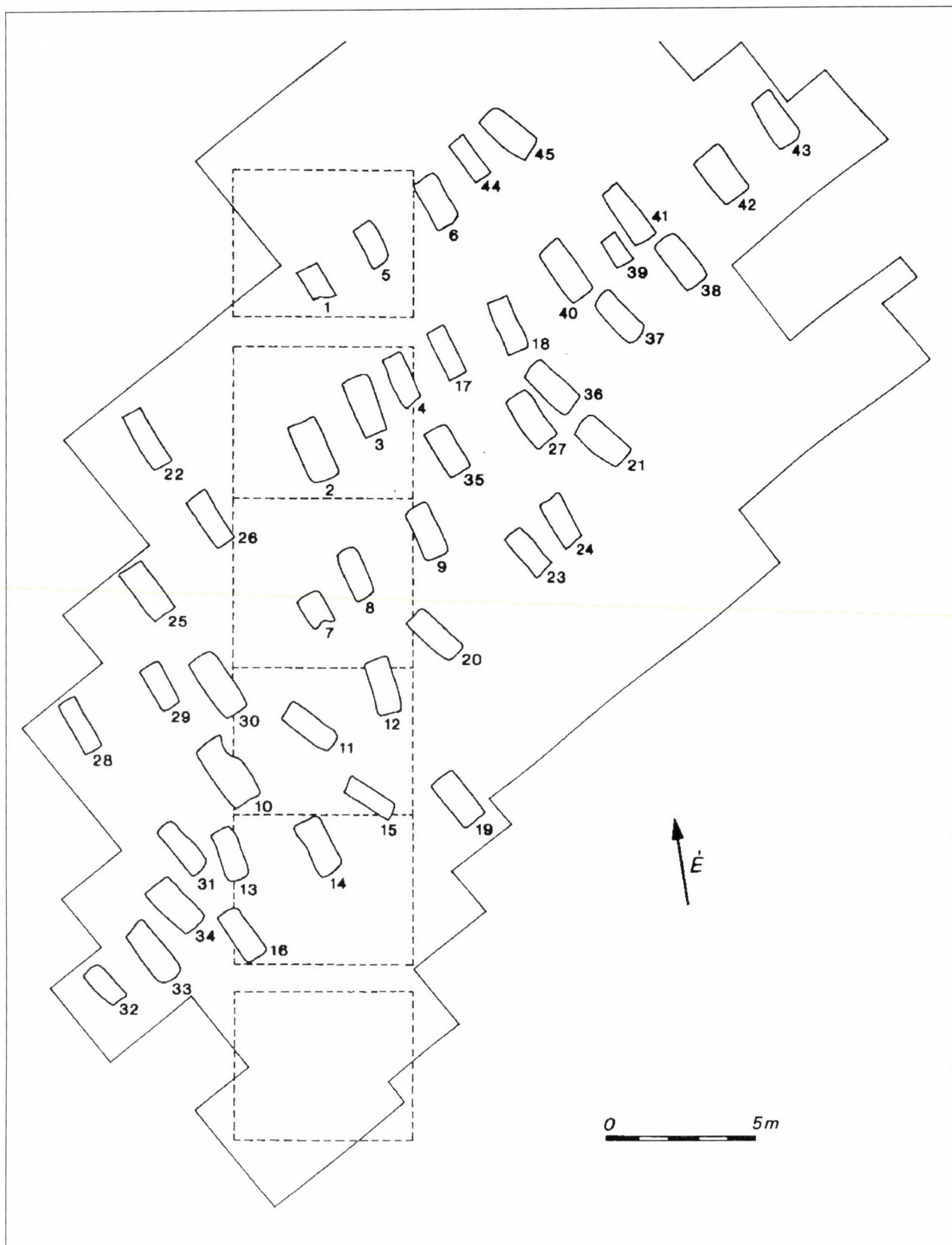
A temető leleteinek leírása⁷

1. sír

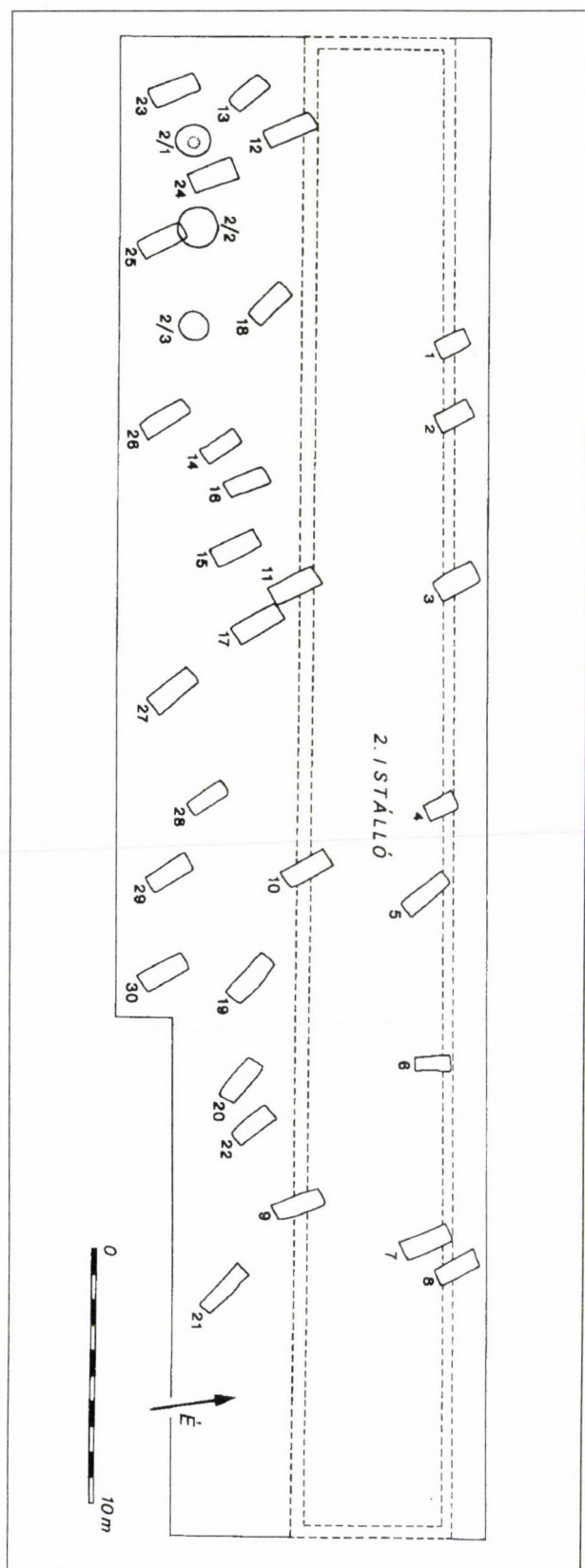
Sem adat, sem melléklet nincs.

2. sír

É–D, csh: 180 cm, neme: ? (ad.), bolygatott.

4. kép „Zöld Mező TSz” telepe, avar temető
Abb. 4 „Zöld Mező TSz” awarisches Gräberfeld

5. kép „Béke TSz” telepe, avar temető
Abb. 5 „Béke TSz”, awarisches Gräberfeld

Melléklet: (10. kép, szórvány 2) a sírleírás szerint lelet nem volt, de a *bronzsát* zacskója szerint ez a tárgy ide tartozik. A csattest kerekített végű, 3 szegecslyukkal, ovális karikával, hajlított pecekkel.

3. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 192 cm, neme: F (mat).

Melléklet: (10. kép, szórvány 3–4) bal karon *vaskés* (+), j. lábfejnél talpon álló *agyagedény*. E sírhoz két edényt leltározta be, mivel nem lehetett eldönteni, hogy melyik az igazi, mindkettőt közlöm. A kisebbik kézzel formált, szürke színű (m = 8,6 cm, fá = 6,5 cm, pá = 8 cm). A nagyobbik lassú korongon készült, szürkésbarna színű, restaurált (m = 14,9 cm, fá = 7,8 cm, pá = 11,6 cm). A temető többi kerámiája alapján az a valószínűbb, hogy ez utóbbi lehetett eredetileg a sírban.

4. sír

ÉÉNy-DDK, neme: F (ad.).

Melléklet: nincs.

5. sír

ÉÉNy-DDK, neme: ? (ad.).

Melléklet: nincs.

6. sír

ÉÉNy-DDK, neme: F (mat.).

Melléklet: koponyától É-ra 5 edénycserép (+).

7. sír

ÉNy-DK, neme: Gy (inf. II.).

Melléklet: nincs.

8. sír

ÉÉNy-DDK, neme: ? (mat.).

Melléklet: (6. kép) j. comb felső oldalánál négyszögletes *vascsat*, j. kézfejnél *vaskés*. A sírleírásban nem szerepel, de a zacskó alapján ide tartozik még 3 db *gyöngy* is (10. kép, szórvány 5): zöld, barna dudoros és sárga színű. Az antropológiai vizsgálatok alapján a halott férfi volt, de a gyöngyök miatt ez kérdéses.

9. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 165 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (6. kép) koponya j. oldalánál ép *agyagedény*, kézzel formált, barna színű, restaurált (m = 17,5 cm, fá = 8 cm, pá = 10,5 cm). A kulcsesontnál *vaskés* (+), a b. könyöknél *orsókorong*, a medencecsont közepén négyszögletes *vascsat*.

10. sír

A sírra vonatkozóan nincsenek adatok külön.

Melléklet: (6. kép) (a 9. sírhoz tartozó ? lótemetkezés /koponya és négy láb/). Két lábsont között négyszögletes *vascsat* (+), 4 db korrodált *vaslemez*, *vaskés* (+), *vaskard* (+), *vas zabla*. Az 5–6. sz. vastörödekről nem állapítható meg, hogy melyik hiányzó tárgy részei lehetnek.

11. sír

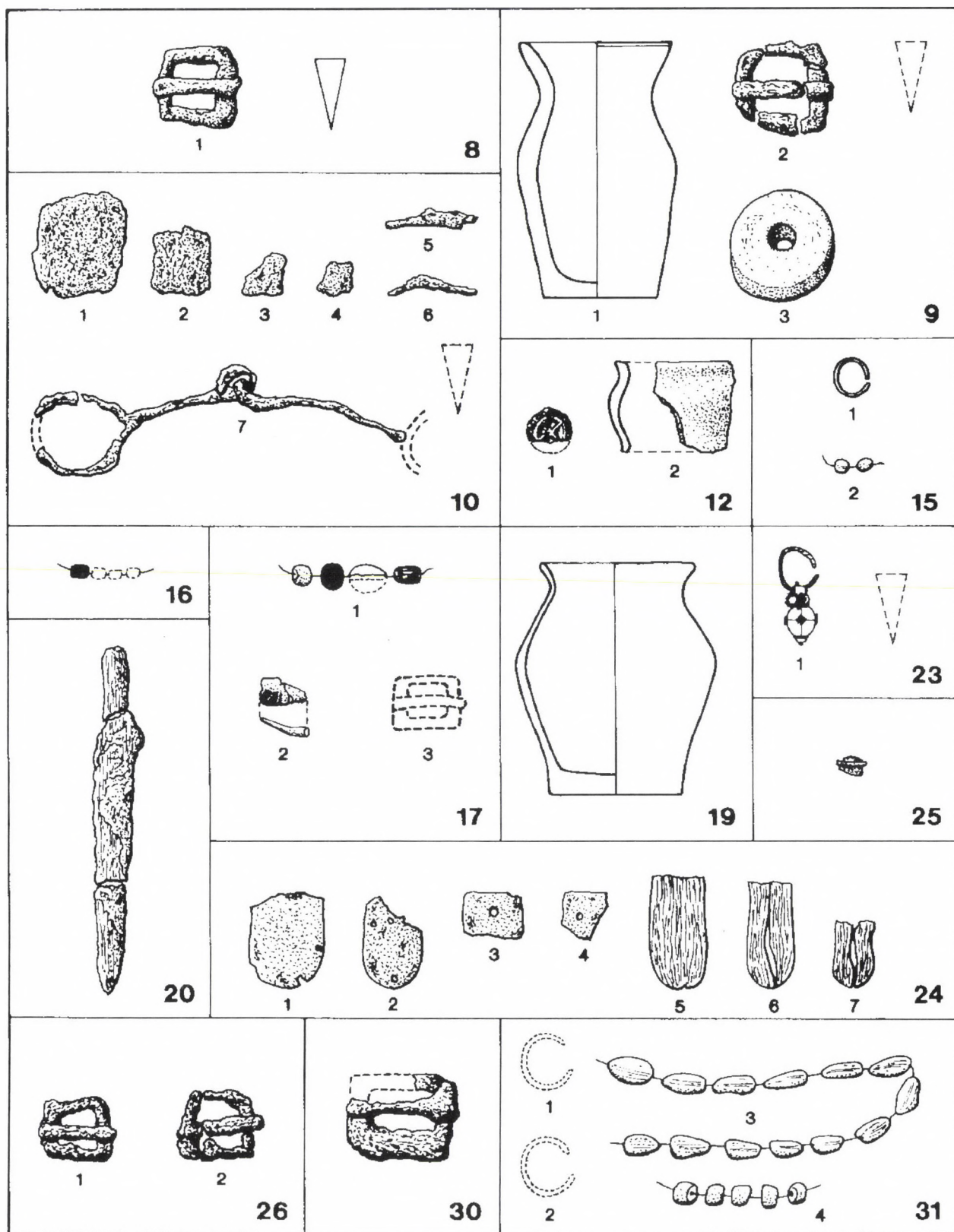
É-D, neme: Gy (inf. II.).

Melléklet: nincs.

12. sír

É-D, csh: 168 cm, neme: F (mat.), bolygatott.

Melléklet: (6. kép) b. bordáknál rozsszezüst *lemez* (1 db, Ø: 1,4 cm), j. medencénél 8 db *edénycserép*. Két térd felett lókoponya (+), emberi váz alsó lábszárai felett 4 ló láb (+). B. térdnél 1 db

6. kép Tiszavasvári-Petőfi u. (1:2; edény: 1:4)
Abb. 6 Tiszavasvári, Petőfi Str. 49. (1:2; Gefässe: 1:4)

vas *nyílhegy* (+), b. felső combnál 1 db vas *nyílhegy* (+), b. láb-szárnál 1 db *vascsat* (+), 13 db felismerhetetlen *vastárgy* (+).

13. sír

É–D, csh: 155 cm, neme: n (juv.).

Melléklet: koponya b. oldalánál 1 db *fülbevaló* (+), nyakcsigolyáknál 2 db *gyöngy* (+), medence és b. alkar között 1 db bronz *kanál* (+) és 1 db hengeres bronz *tubus* (+), j. bokacsontnál 1 db *cserép* (+).

14. sír

É–D, csh: 95 cm, neme: Gy (inf. I.).

Melléklet: nincs.

15. sír

É–D, csh: 155 cm, neme: N (mat.).

Melléklet: (6. kép) koponya b. oldalánál rosszezüst *fülkarika*, koponya j. oldalánál hasonló darabjai (+), b. szemgödörben 1 db fekete *üveggyöngy* (+), nyakcsigolyákon 3 db zöld *üveggyöngy*, j. vállnál bronz és *üveggyöngy* maradvány (+), 2 térd között *vaskés* (+).

16. sír

É–D, csh: 164 cm, neme: F (?).

Melléklet: (6. kép) nyakcsigolyáknál 4 db sötétzöld *üveggyöngy*. B. vállnál 1 db vas *nyílhegy* (+), b. medence mellett négyszögletes *vascsat* (+).

17. sír

É–D, csh: 194 cm, neme: ?.

Melléklet: (6. kép) nyakcsigolyáknál 4 db *üveggyöngy* (fekete, fehér, piros). J. felkarnál *vastárgy* (+), b. bordáknál 5 db korrodált *vastöredék*, az egyiken egyéb fémborítás, medence j. oldalán négyszögletes *vascsat* (+).

18. sír

É–D, csh: 168 cm, neme: ? (ad.), bolygatott.

Melléklet: nincs.

19. sír

É–D, N (ad.), bolygatott.

Melléklet: (6. kép) j. medencénél rozsdás *vastárgy* (+). B. lábfejnél talpon álló, lassú korongon készült, szürkés-okker színű ép agyagedény (m = 15,8 cm, fá = 9 cm, pá = 10,5 cm).

20. sír

É–D, csh: 166 cm, neme: F (ad.), bolygatott.

Melléklet: (6. kép) b. csipő és könyök között *vaskés* fa tokmaradványokkal.

21. sír

É–D, csh: 189 cm, neme: ? (mat.).

Melléklet: j. medencénél *vascsat* (+), j. bokánál egymásra rozsdásodott *vaslemezek* (+).

22. sír

ÉNyNy–DDK, csh: 178 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: j. könyöknél mogorónyi *vasmaradvány* (+), b. medence alatt 2 db négyszögletes *vascsat* (+), b. comb felső részénél *vaskés* (+), b. csuklónál és kézfejnél *vasmorzsák* (+). A szórványok között látható a rajza annak az elveszett *orsógombnak* (10. kép, szórvány 6.), amelyik a sírleírásban sem szerepel. Hovatartozása erősen kérdéses.

23. sír

É–D, neme: N.

Melléklet: (6. kép; 14. kép 5.) j. fülnél *arany fülbevaló*. Szára csavart, a nagyömb és a kisömbök granuláltak (23. kép, JAM 61, 206, 1., illetve Aranyleltár 103, BÓNA 1993, 23. kép, ALMÁSSY–ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1997, 100–101, 85–86. kép; VII. tábla 1). B. szemüregben réz v. bronz *törmelék* (+), az állkapocs belsejében 7 szem *gyöngy* (két irizáló *üveggyöngy*, két vízzöld ovális *üveggyöngy*, a többi elveszett: ALMÁSSY–ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1997, 100–101, 86. kép 3), j. váll felett *vasmaradvány* (+), csipőnél *vastörmelék* 6–8 cm-es körben (+), b. comb közepénél *vaskés* (+).

24. sír

É–D, csh: 170 cm, neme: F.

Melléklet: (6. kép). Karcsontok körül és a váz felső csontjai mellett 4–5 mm-es rétegben több helyen, összefüggően is nedves faszénporhoz hasonló korhadék. Medence feletti csigolyákon *vascsat* (+), b. medencén felül 1, alatta 2 db rosszezüst, bronzal szegélyezett *szíjvég*, a két lap között falemez. B. medence alatt vas *nyílhegy* (+), j. medencén felül 1, alatta 2 db rosszezüst, bronzal szegett *szíjvég* (+), j. medence alatt *vasdís* (?), (+), és egy ismeretlen *vastárgy* (+). A leírásban nem szerepel az a szürke színű *cserép*, amely csak a zacskó alapján tartozik ehhez a sírhoz (10. kép, szórvány 7.).

25. sír

ÉÉNy–DDK, neme: Gy (inf. I.), bolygatott.

Melléklet: b. csipőcsont mellett 1 db zöld, törött *üveggyöngy* (6. kép).

26. sír

É–D, csh: 142 cm, neme: ? (ad.).

Melléklet: (6. kép) j. csipőcsont mellett négyszögletes *vascsat*, b. combcsonton hasonló *vascsat*.

27. sír

ÉÉK–DDNy, neme: ? (ad.), bolygatott.

Melléklet: (7. kép) b. combnyaknál négyszögű *vascsat*, j. csipőnél 3 db *vastárgy* (+), j. combcsont mellett *vaskés* (+), b. lábszár közepénél *vaskengyel*, j. combcsont felső részénél töredékes *vaskengyel*, j. alsó lábszárnál *zabla* (+), b. saroknál félhold alakú *vastárgy* (+), az alsó lábszárak felett *juhcsontok* (+).

28. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 152 cm, neme: ?.

Melléklet: b. medencén négyszögletes *vascsat* (+). A sírleírásban nem szereplő, lassú korongon készült szürkessárga színű edény *fenéktöredékét* (fá = 11 cm) a szórványok között közlöm (10. kép, szórvány, 8.).

29. sír

É–D, csh: 157 cm, neme: ?.

Melléklet: j. alsó lábszáron *juhcsontok* (+).

30. sír

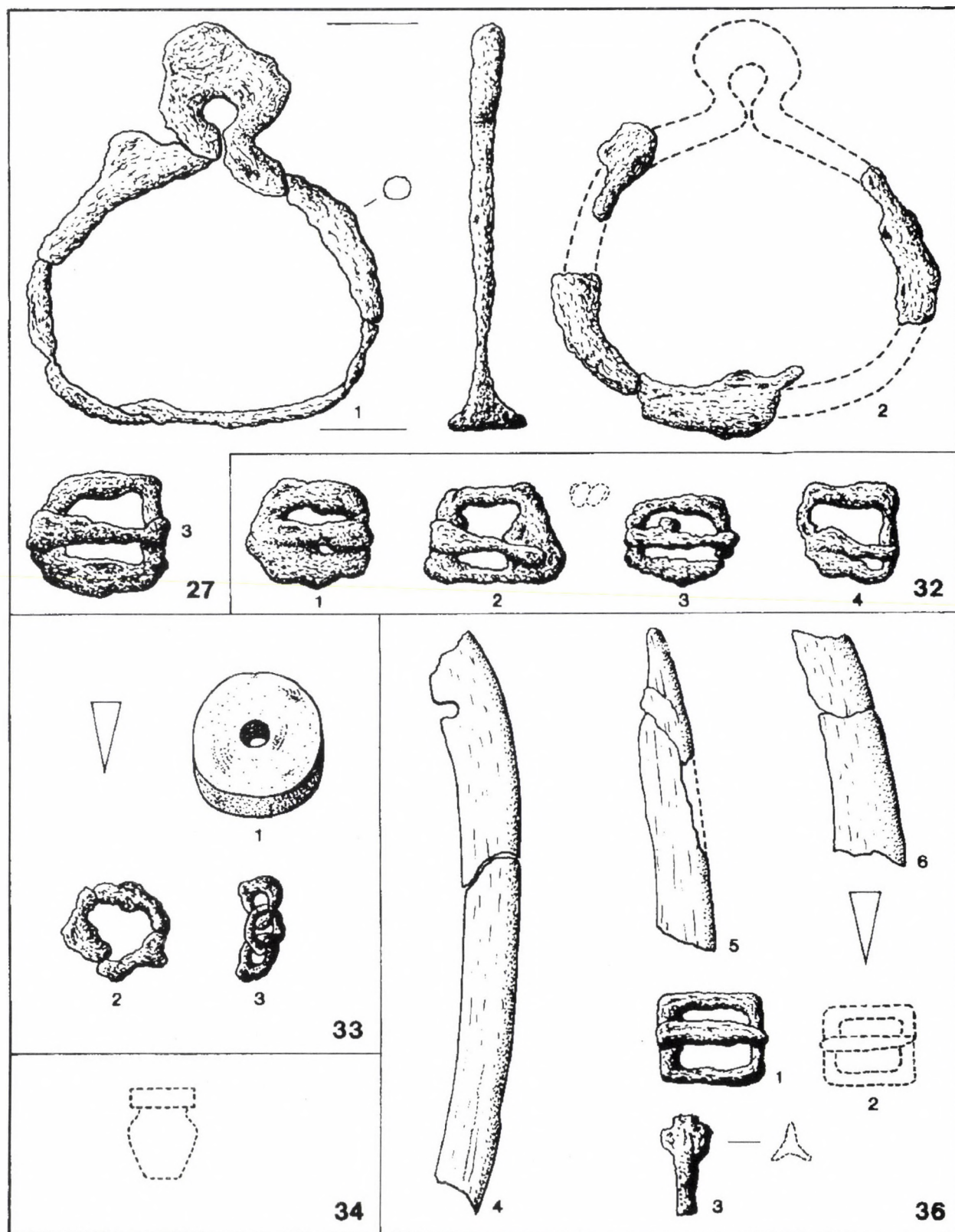
É–D, csh: 146 cm, neme: N (mat.).

Melléklet: (6. t.) b. medencén négyszögletes *vascsat*.

31. sír

É–D, csh: 158 cm.

Melléklet: (6. kép) koponya j. oldalánál sima, rosszezüst *fülkarika* és 1 db zöld *üveggyöngy*, a nyakcsigolyákon rosszezüst

7. kép Tiszavasvári-Petőfi u. 49. (1:2; kengyel, fegyver: 1:4)
Abb. 7 Tiszavasvári, Petőfi Str. 49. (1:2; Steigbügel, Waffen: 1:4)

fülkarika töredékei. A nyakcsigolyákon 25 cm hosszú, csepp alakú sárgás-fehér, zöld és kék színű gyöngyökből álló *üveggyöngysor* bronz huzalon, ami a gyöngyök belsejében lévő vékony bronz hengereken ment keresztül. A sírleírásban nem szerepel az a négyszögletes *vascsat*, amely a zacskója alapján tartozik csak ide (10. kép, szórvány 9.).

32. sír

É–D, F (ad.).

Melléklet: (7. kép) b. váll felett kéttagú, festett *gyöngy* (+). A két combcsont között négyszögletes *vascsat*, j. combcsontnál *vascsat*, felette löcsontok (+). B. alsó lábszárnál *vascsat*, felette *lókoponya csontok* (+). J. alsó lábszárnál *vascsat*, felette *lőcsontok* (+).

33. sír

É–D, csh: 170 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (7. kép) j. váll felett agyag *orsógomb*, b. medence felett *vascsat*, b. combnál belül négy szemből álló *vaslánc*. B. comb mellett *kés*, hegyvel lábfej felé. B. comb mellett *vascsat* maradványai (+), test alsó része felett *lőcsontok* (+).

34. sír

ÉÉK–DDNy, csh: 148 cm, neme: Gy (inf. II.).

Melléklet: (7. kép) a két boka között szétomlott, morzsolódó, fekvő *agyagedény*. Vázlatos rajzát a sírlap alapján közlöm, méretadatai nincsenek.

35. sír

ÉÉK–DDNy, csh: 165 cm, neme: F(?) (ad.).

Melléklet: b. könyöknél vas *szőrsciptető* (+), alatta késszerű *vasszerszám* (+), ugyanitt *páncéllemez* (+), *kovakő* (+), *csiholóvas* (+). B. medence alatt *vastöredék* (+), szeméremcsontnál téglalap alakú *vascsat* (+). J. combcsontnál *vascsat* töredékei (+), j. comb közepén *vaskés* (+).

36. sír

É–D, csh: 174 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: (7. kép) j. medencén egy ép és egy töredékes *vascsat*. B. könyök mellett három szárnyú *nyílhegy*. B. kar mellett, kívül, íj törött csont *íjlemezei*. B. csukló alatt *vaskés* töredéke.

37. sír

É–D, csh: 120 cm, neme: Gy (inf. I.).

Melléklet: nincs.

38. sír

É–D, csh: 166 cm, neme: N (mat.).

Melléklet: (8. kép) koponya b. oldalánál háromszög alakú *rosszezüst lap* (+). Gerincoszlop vonalán egy csomóban 38 db *üveggyöngy*: sárga, zöld, fekete, fehér és 1 db barna dudoros. Medence közepe alatt négyszögű *vascsat* (teljesen szétrozsdásodott). B. kézfejnél *vaskés*. J. lábfej mellett szájjal felfelé álló, lassú korongon készült, sárgásbarna színű *agyagedény*, restaurált (m = 23,3 cm, fā = 8,2 cm, pá = 9,7 cm).

39. sír

É–D, csh: 156 cm, neme: N (mat.).

Melléklet: (8. kép) j. lábfejnél talpon álló, kézzel formált, sárgásbarna színű *agyagedény* (m = 17,3 cm, fā = 8 cm, pá = 10,8 cm).

40. sír

É–D, csh: 164 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (8. kép; 14. kép 4) koponya j. oldalánál törött *agyagedény*, vázlatát a sírlap alapján közlöm. Koponya alatt rosszezüst *fülbevaló karikája*, csüngődísz a mellkas közepén. A nyakcsigolyákon 10 db piros *üveggyöngy*, a bordákon 1 db sárga és 2 db piros *üveggyöngy*, j. csuklónál 6 db *gyöngy* (+). J. combcsont közepénél ovális *vascsat* (+) és *vaskés* famaradványokkal (+).

41. sír

É–D, csh: 176 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: (8. kép; sírrajz: 3.kép) koponya j. oldalánál *juhlapockacsontja* (+). B. medence alatt *vaskés* fa tok maradványaival. J. combnyaknál négyszögletes *vascsat*. B. bokánál *íj* (?) *csontlemeze*, a b. boka alatt 5–6 cm-es *bőrscik* maradványa. A sírleírásban nem szereplő *vascsat* a zacskó alapján tartozik ide (10. kép, szórvány 10.).

42. sír

É–D, neme: N (inf. II.).

Melléklet: (8. kép; sírrajz: 3. kép) bordákon szétszórva 10 db *gyöngy*: fehér, piros és 2 db fa (ezek közül 5 db van meg). Medence alatt besimított díszítésű agyag *orsókorong*.

43. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 150 cm, neme: N.

Melléklet: (8. kép) nyakcsigolyákon 1 db rosszezüst és 5 db *üveggyöngy*: sárga, piros, sötétbarna. B. szeméremcsonton *vascsat*. J. térden *juhlapocka* (+), a két boka között marhacsont (+).

44. sír

É–D, csh: 170 cm, neme: F (mat.).

Melléklet: (8. kép) j. medencén egymás alatt két *vascsat*, b. medencén *vascsat*. B. medence és alkar között *vaskés*.

45. sír

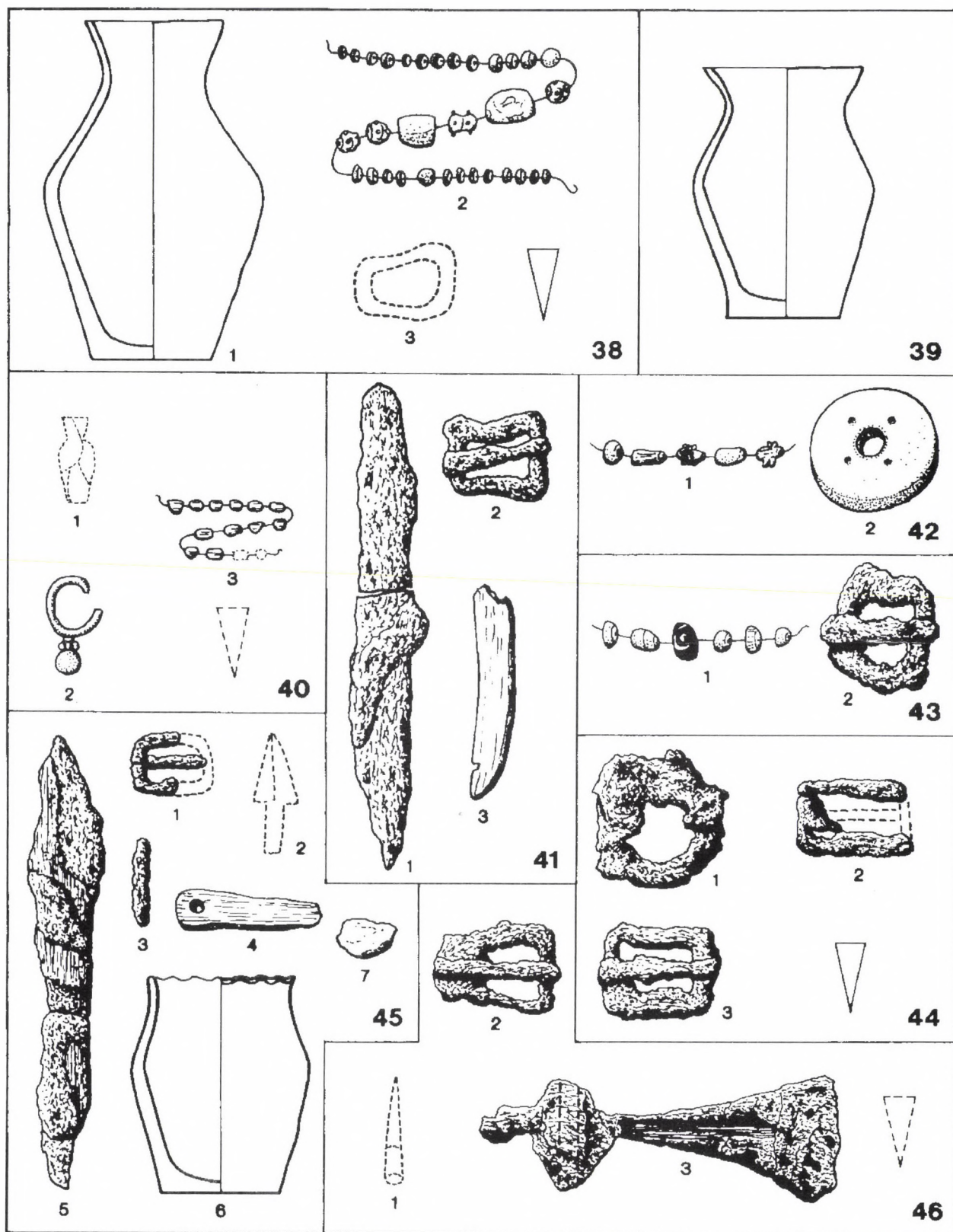
É–D, csh: 173 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: (8. kép) koponya felett j. *juhcsontok* (+), gerincen közepén 3 db rosszezüst *szegecs* (+). A medence közepén négyszögletes *vascsat*, a b. medence alatt 2 db vas *nyílhegy* (az egyik teljesen elrozsdásodott, a másikkól is csak a túske maradt meg) és 1 db *vasszegecs* (+). B. comb tetején átfúrt csontlemez, *tarsolyzár*. J. combnyakon *vaskés* fa tok maradványaival. J. comb mellett 2,3 cm h. *bronz lemez* (+). A két combcsont között félhold alakú *vastárgy* (+). A két combcsont között félhold alakú *vastárgy* (+). B. térd felett 1 db *üveggyöngy* (+) és *kovakő*, b. térd belső oldalánál rosszezüst *gomb*. (+). B. boka mellett talpon álló, kézzel formált, sárgásbarna színű *agyagedény* (m = 15 cm, fā = 8 cm, pá = 10 cm).

46. sír

É–D, csh: 175 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: (8. kép) a váz felett, a koponya j. oldalánál hegyvel É felé törött *kopja*. Vázlatos rajza csak a sírlapon maradt meg. J. medence felett két fülű *vastárgy* (+), ez alatt *vascsat*. B. combnyakon keresztben *vaskés* (+), j. térd felett *juhcsont* (+). J. boka felett *csákány*, nyéllyukában famaradvánnyal (h = 18,5 cm, éle = 6 cm).

8. kép Tiszavasvári-Petőfi u. 49. (1:2; edény, fegyver: 1:4)
 Abb. 8 Tiszavasvári, Petőfi Str. 49. (1:2; Gefässe, Waffen: 1:4)

47. sír

É–D, csh: 157 cm, neme: ? (ad.).
Melléklet: b. comb alatt *állatsont* (+).

48. sír

ÉNy–DK, csh: 122 cm, neme: Gy (inf.), bolygatott.
Melléklet: nincs.

49. sír

É–D, csh: 152 cm, neme: F (ad.).
Melléklet: b. váll felett *marhacsont* (+).

50. sír

É–D, csh: 164 cm, neme: ? (ad.).
Melléklet: (9. kép) b. alsó lábszár felett *kovakő*.

51. sír

É–D, csh: 130 cm, neme: Gy (inf.).
Melléklet: (9. kép) koponya j. oldalán kis agyag *korsó*, teljesen szétpoorladva. Vázlatos rajzát a sírlap alapján közlöm.

52. sír

É–D, neme: Gy (inf.).
Melléklet: állcsont közepén *vascsat* töredéke (+).

53. sír

ÉÉK–DDNy, csh: 165 cm, neme: N (ad.), bolygatott.
Melléklet: (9. kép) koponya alatt érdes tapintású, szemcsés fekete korhadék (+). B. váll felett 3 db *cserép* és 3 db *vaslemez* (+). J. medencén négyszögletes *vascsat*. B. térdén keresztben 5 db *juhcsont* (ovis j. alsó humerus).

54. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 176 cm, neme: F (ad.).
Melléklet: (9. kép) j. könyök belső oldalánál *juhcsont* (+). J. medence közepén kis ovális *vascsat*. J. combfej mellett *vaskés*. A sírleírásban nem szereplő négyszögletes *vascsat* a zacskója alapján tartozik ide (10. kép, szórvány 11.).

55. sír

É–D, csh: 165 cm, neme: F (mat.).
Melléklet: (9. kép; sírrajz: 3. kép) j. combnyaknál négyszögletes *vascsat*, b. szeméremcsontnál 2 db négyszögletes *vascsat*. B. combfejnél 16 cm-es *vaskés* (+). B. térdnél 2 db *vasrög* (+), a két boka között *juhcsont*.

56. sír

É–D, neme: ? (inf. II.).
Melléklet: (9. kép) j. combfej külső oldalánál négyszögletes *vascsat*.

57. sír

É–D, csh: 150 cm, neme: N (ad.).
Melléklet: (9. kép) szeméremcsont alatt *vascsat* töredékei, vázlata a zacskó alapján készült.

58. sír

É–D, csh: 153 cm, neme: N (ad.).
Melléklet: (9. kép) j. könyöknél négyszögű *vascsat*. J. combcsont mellett kis *vasrög* (+), két térd között *juhcsont* (+). Koponya felett 60 cm-rel *cserépbogrács* 2 darabja, nem avar kori lelet.

59. sír

É–D, csh: 154 cm, neme: N (mat.).
Melléklet: a váz felett 55 cm-rel háromszögű *vaslemez* (+) és 1 db *edénycserép* (+). B. medence alatt *vascsat* töredékei (+). A csontváz ívesen hajlott (?).

60. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 171 cm, neme: F (mat.).
Melléklet: b. kézfejnél *vaskés* (+). Szeméremcsont alatt négyszögletes *vascsat* (+). J. lábfej felett 20 cm-rel *juhcsont* (+).

61. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 113 cm, neme: Gy (inf. I.).
Melléklet: nincs.

62. sír

É–D, csh: 154 cm, neme: N (ad.).
Melléklet: (9. kép) j. bordákon *juhcsont* és négyszögletes *vascsat*. B. térd mellett *juhcsont* (+). J. alkar a medencére hajlítva.

63. sír

É–D, csh: 172 cm, neme: F (mat.).
A váz felett 10 cm-rel, a b. térdnél faszén és „ismeretlen anyag” (talán koporsó) nyoma.
Melléklet: (9. kép; sírrajz: 3. kép) b. kar mellett *nyílhegy*. Szeméremcsont alatt négyszögletes *vascsat*, mellette kerek *vascsat*. B. combfej alatt *vaskés* (+), felette átfúrt csont *tar-solyzár*. B. térdnél *juhcsont* (ovis b. alsó humerus). J. sípcsont mellett és a két lábfej között *vasmaradványok*.

64. sír

É–D, csh: 163 cm, neme: N (mat.).
Melléklet: j. szeméremcsont alatt négyszögletes *vascsat* (+). B. térd mellett *juhcsont* (+).

65. sír

É–D, csh: 170 cm, neme: F (ad.).
Melléklet: (9. kép; sírrajz: 3. kép) *préselt öv veretei*: 7 db négyzetes bronz vagy rosszeztüst veret, méretük és anyaguk nem pontosítható, mivel mindegyik megsemmisült. B. medence felett 2 bronz *veret maradványa* (+), mellettük 1 bronz és 1 rosszeztüst *veret* (+). J. medence felett rosszeztüst *veret* (+), gerincen *övveret* (+), j. combnyaknál bronz *veret* (+). B. combfején bronz maradvány és négyszögletes *vascsat*. J. medence alatt *vaskés* (+), két comb között háromélű *nyílhegy* (+), j. térd mellett *állatsont* (+).

66. sír

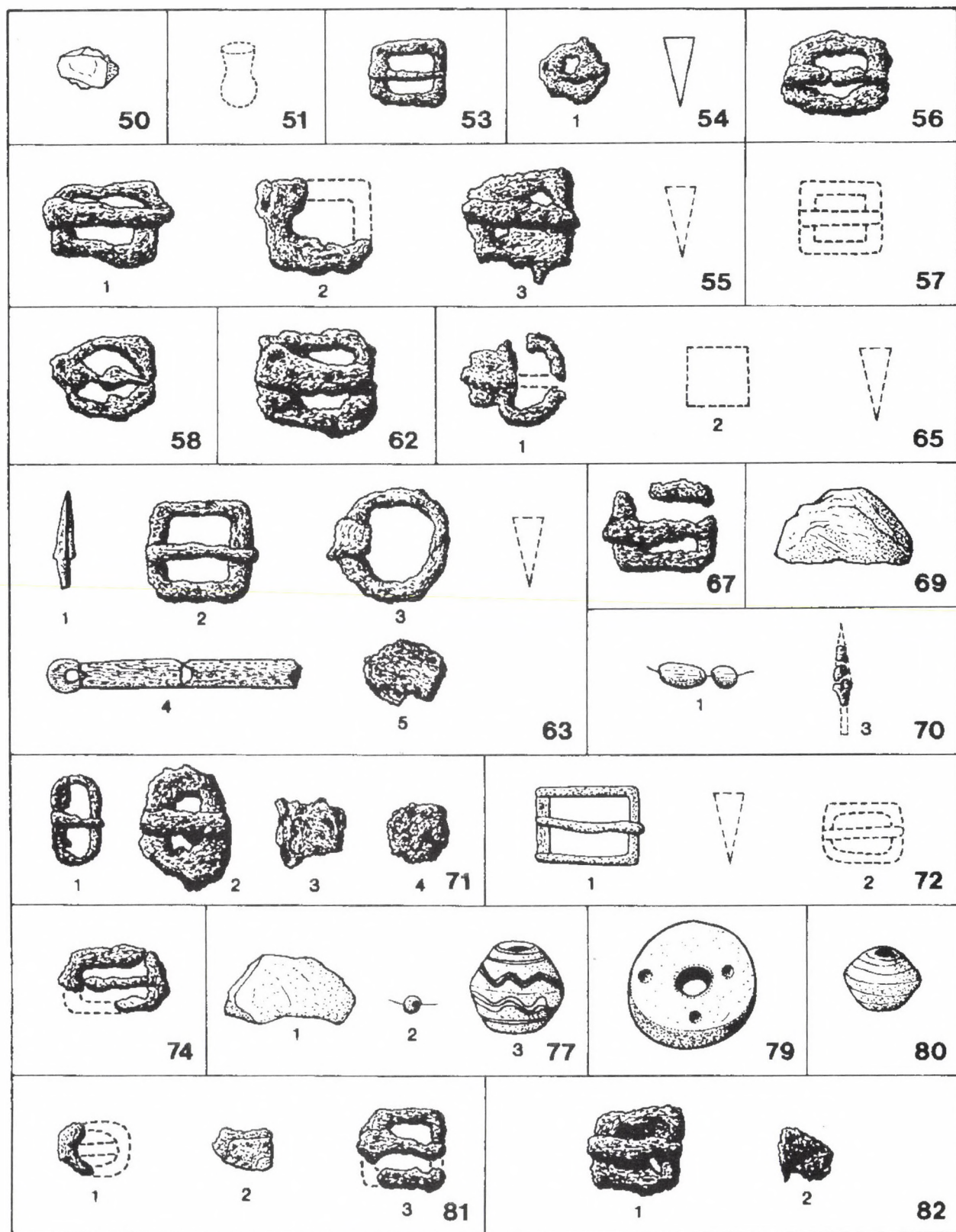
ÉÉNy–DDK, csh: 159 cm, neme: ? (ad.).
Melléklet: nincs.

67. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 158 cm, neme: ? (ad.).
Melléklet: (9. kép) j. medencén *vascsat*. A sírleírásban nem szereplő négyszögletes *vascsat* a zacskója alapján tartozik ide (10. kép, szórvány 12.).

68. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 156 cm, neme: N (ad.).
Melléklet: medencecsont felett 5 fog (+).

9. kép Tiszavasvári-Petőfi u. 49. (1:2)
Abb. 9 Tiszavasvári, Petőfi Str. 49. (1:2)

69. sír

É–D, csh: 157 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: (9. kép) koponya felett *kovakő*. J. csípő mellett égett agyagdarab (+), b. térd feletti rétegben *juhcsont* (+).

70. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 133 cm, neme: N (mat.).

Melléklet: (9. kép) b. bordákon két szürke és egy aranyozott gyöngy. B. sípcsont mellett töredékes *nyílhegy*.

71. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 184 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: (9. kép) b. medencén bronz *csat*. B. könyöknél négyszögletes *vascsat*. B. csípőnél *vaslemez* (talán csíholó) két darabban. B. csukló mellett lapos, kerek *vasrög*. B. boka mellett *juhcsont* (+).

72. sír

É–D, csh: 181 cm, neme: ? (mat.).

Melléklet: (9. kép) b. könyök és b. medence között trapéz alakú bronz *csat*. J. medence felett *vas kés* (+). J. combfej mellett négyszögletes *vascsat*. Koponya felett fekete, bőrkorhadékra emlékeztető 30x50 cm-es elszíneződés, j. lábnál elszórtan rozsdafoltok.

73. sír

É–D, csh: 161 cm, neme: ? (mat.).

Melléklet: a tédek felett és a j. alkarnál *állatcsontok* (+).

74. sír

É–D, csh: 152 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (9. kép) j. comb közepén négyszögletes *vascsat*. Koponya j. oldalán *lófog* (!) és *juhcsont* (+), koponya felett 3 gyöngy (+). Szeméremcsont mellett *vaslemez* (+). J. vállnál bőrkorhadék.

75. sír

É–D, neme: Gy (inf. I.). Koponya körül rozsdafoltok.

76. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 155 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: szeméremcsonttól a mellkas közepén át a nyakcsigolyáig rozsdafoltok.

77. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 148 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (9. kép) nyakcsigolyák b. oldalánál sárga *üveggyöngy* (+). J. könyöknél *kovakő*. Szeméremcsontnál *gyöngy* (+). B. csuklónál sárga *üveggyöngy*. B. sípcsontnál fekete agyag *orsógomb* (bikónikus, kettős hullámvonal díszítéssel).

78. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 166 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: koponya j. oldalánál *széndarab* (+). B. medence felett kerek *vascsat* (+). B. comb külső oldalánál *vaskés* (+), belső oldalánál lant alakú *vascsat* (+). B. térdnél *juhlapocka* (+), b. bokánál *juhcsontok* (+).

79. sír

É–D, csh: 165 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (9. kép) j. combnyakon *állatcsont* (+), j. térd felett agyag *orsókorong*.

80. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 154 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (9. kép) j. comb közepénél világosbarna agyag *orsógomb*. J. térd alatt *juhcsont*.

81. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 160 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (9. kép) b. comb közepe alatt kerek *vascsat*. Szeméremcsont alsó részénél rozsdás, lapos *vasdarab*, mellette négyszögletes *vascsat*. A sírleírásban nem szereplő 1 db vas és 1 db fekete *üveggyöngy* a zacskója alapján tartozik ide (10. kép, szórvány 13.).

82. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 151 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (9. kép) j. alkar és medence között négyszögletes *vascsat*, hozzározsdásodva vas tárgy (talán *nyílhegy* töredéke).

83. sír

ÉD, csh: 161 cm, neme: ? (ad.).

Melléklet: (10. kép) koponya j. oldalán *vasmaradvány* (+) és *lócsont* (+), két combcsont között *juhcsont* (+). Szeméremcsont alatt négyszögletes *vascsat*, ettől b.-ra ovális *vascsat*.

84. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 167 cm, neme: ? (mat.).

Melléklet: koponya b. oldalán négyszögletes *vascsat* (+). Mellkas felett *vasmaradvány* (+). Csípő és j. alkar között *vaskés* (+).

85. sír

É–D, neme: Gy (inf.).

Melléklet: nyakcsigolya b. oldalán gömbölyű *vasrög* (+).

86. sír

É–D, csh: 155 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (10. kép) bordáknál és j. vállnál babszemnyi *vasmorzsák*. B. medence közepén négyszögletes *vascsat*.

87. sír

É–D, csh: 165 cm, neme: N (sen.).

Melléklet: koponyától 20 cm-re *cserép* (+).

88. sír

É–D, neme: Gy (inf.).

Melléklet: (10. kép) koponyánál ovális bronz maradvány, felszedésnél porrá omlott. A sírrajz alapján közlöm a vázlatát.

89. sír

É–D, neme: Gy (inf. I.).

Melléklet: nincs.

90. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 90 cm, neme: Gy (inf. I.).

Melléklet: (10. kép) koponya felett 10 cm-rel szürkésbarna színű *edénycserép*.

91. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 105 cm, neme: Gy (inf. I.).

Melléklet: b. medence felett vörös *cserép* (+), j. combnyak felett kalcinált *csont* (+). B. comb és b. lábfej mellett 2 db, ill. 1 db *szárnyvascsont* (+), b. boka felett *cserép* (+).

92. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 135 cm, neme: N (mat.).

Melléklet: (10. kép) j. mellkason *vasrög* (+). J. medencén négyszögletes *vascsat*.

93. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 151 cm, neme: ? (juv.).

Melléklet: két térd között juh v. sertés lábszárcsontja (tibia).

94. sír

ÉÉNy-DDK, csh. 165 cm, neme: ? (mat.).

Melléklet: (10. kép) koponyától b.-ra 2 db *cserép* (+). B. medencén ovális *vascsat*. B. combfej külső oldalánál *vaskés*, b. alkarnál *vaskés*. A két térd között szárnyascsontok, két boka között juh v. sertés lábszárcsontja. A sírleírásban nem szereplő négyszögletes *vascsat* a zacskója alapján tartozik ide (10. kép, szórvány 14.).

95. sír

É-D, csh: 144 cm, neme: Gy (inf. II.).

Melléklet: nincs.

96. sír

É-D, csh: 173 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: (10. kép) b. medencén négyszögletes *vascsat*. J. alsó lábszáron 2 *juhcsont* (+).

Szórvány leletek (10. kép)

E tárgyak három típusba sorolhatók. 1., sír környékéről előkerült lelet (1. sír – az öntött bronz kisszíjvég); 2., egy esetben ugyanahhoz a sírhoz két edény volt beletárolva, holott a sírleírásban csak egy szerepel (3. sír); 3., többnyire azonban olyan leletekről van szó, amelyek a leírásban nem szerepeltek, viszont a tárgyakat tartalmazó zacskók egy-egy adott sírhoz tartozónak jelzik ezeket.

Az 1. sír körzetéből, felszíni leletként került elő egy öntött bronz indás *kisszíjvég* (h = 2,7 cm, sz = 1,1 cm, v = 0,25 cm), így ez a temető datálásához csak közvetve alkalmazható adatot nyújt (10. kép, szórvány 1.).

A 10. kép többi szórvány leletének sírbeosztását a könnyebb áttekinthetőség kedvéért összefoglalom: 2. = 2. sír; 3–4. = 3. sír; 5. = 8. sír; 6. = 22. sír; 7. = 24. sír; 8. = 28. sír; 9. = 31. sír; 10. = 41. sír; 11. = 54. sír; 12. = 67. sír; 13. = 81. sír; 14. = 94. sír.

Temetkezési szokások

A sírgödör méretei

A sírok mélysége 70–200 cm között váltakozik, az átlagos és leggyakoribb mélység 100–140 cm közötti.

A sírgödör méreteit természetesen az elhunythoz igazították. A szélesség 45–130 cm közötti, az átlag 60–90 cm. A sír hosszúsága 130–240 cm közti, általában 180–220 cm.

A gyermekek vázhossza 90–135 cm közötti, ezért biztosra vehetjük, hogy a csecsemő korú halottakat nem a temetőkben földelték el (BÓNA 1973, 72).

A felnőttek vázának hossza 142–190 cm közötti, az átlag 150–175 cm.

Tájékozás

Túlnyomórészt az avar kor második felére jellemző É-D irányítás a jellemző (58 eset), ill. ennek csak kevés eltérő változatai: ÉÉNy-DDK (29 eset) és néhány más

variáció: ÉNy-DK (2 eset), ÉNyNy-DDK (1 eset), ÉÉK-DDNy (4 eset). Ezek az eltérések nem módosítják lényegesen az összképet, mivel tudjuk, hogy az év- és napszakok szerinti temetési időpontok tájolási különbségeket is okoznak. Az ilyen különbségek ugyanakkor az avarságon belüli csoportok eltérő szokásaira is utalhatnak (TOMKA 1975, 63–69).

Halott a sírban

A vázak helyzete egységes: hanyatt fekvő, nyújtott, karok a testtel párhuzamosan elhelyezve.

Koporsót v. lepelbe csavarást sehol nem mutattak ki egyértelműen az ásatók. Néhány esetben mégis arra következtethetünk a sírleírásból, hogy a halottat nem egyszerűen csak a gödörbe helyezték. 24. sír: 0,5 cm széles faszén korhadék a koponya és a vállak körül. 41. sír: boka alatt 5–6 cm-es bőrcsík. 53. sír: koponya alatt korhadék. (Hasonló jelenséget a 72. sírban is észlelték.) 63. sír: bal térdnél faszén. 74. sír: j. váll mellett bőrkorhadék. 75., 76., 77., 79. sír: felsőtest körül rozsdafoltok. Az adatok értékelése így utólag csak a közlésre szorítkozhat.

A nemek arányának megállapításakor főleg Wenger Sándor vizsgálataira (WENGER 1972) és a leletanyagból levonható következtetésekre támaszkodtam. A kétséges sírok száma mégis viszonylag magas, ennek oka részben az, hogy az Embertani Osztályra a csontvázak egy része már eleve összekeveredve jutott be, másrészt pedig a melléklet nélküli v. csak minimális és jellegtelen mellékletes sírok esetében nem vettem biztosnak a meghatározást. Az így kapott eredmény a következő: férfisír: 27; női sír: 30; gyermeksí: 19; kérdéses: 18; nincs adat: 1; külön lósír: 1.

Ez az arány nagyjából megfelel egy kisebb, falusias közösség átlagos halálozási statisztikájának.

Bolygatott sírok

Az eredeti sírlapokon 9 esetben jelöltek bolygatást: 2, 12, 18, 19, 20, 25, 27, 48. és 53. sír. Ezekhez járulnak még a Horváth Attila által feltárt sírokban általa regisztrált „gyanús” jelenségek: 42, 45, 46, 55, 60, 61, 63. és 65. sír. Ezek többnyire a csontok túl nagy távolságaira vonatkoznak, ezért nem is részleteztük az adatokat a leírásban. A bevezetésben jelzett okok miatt azonban feltételezhető a temető teljes kirablása, de legalábbis a sírok nagy részének bolygatottsága.

Élelem melléklet a sírban

a) Ital melléklet

Erre a sírban az edények, ill. azok cserepei utalnak. Ép edény 9 sírből került elő, ebből 3 elveszett (34, 40. és 51. sír). A többi 6 esetben az edények megvannak: 3, 9, 19, 38, 39. és 45. sír. Előkerülési helyük 6 esetben a lábfejnél, 3 esetben a koponyánál volt.

Edénycserép 8 esetben került elő sírből: 6, 12, 13, 53, 87, 90, 91, 94. sír. Ezek főleg a koponyánál és a vállnál voltak, egy-egy esetben pedig a medencénél és a lábfejnél.

Természetesen az ép edények jelentősége a fontosabb, hiszen a cserepek általában elvesztek és a leírás szerint egyetlen esetben sem adtak ki teljes edényt. A kerámia anyag jelentőségét később tárgyalom, de annyi már most

is állítható, hogy ez a melléklet inkább a temető korábbi sírjait jellemzi.

b) Étel melléklet

Ezt a típust az állatsontok jelzik a sírban, összesen 37 esetben. Ezek közül 8 eset származik az 1–46. sírból, vagyis a temető korai részéből. A hús melléklet előke-rülési helye túlnyomórészt a deréktól lefelé található (combánál, térdnél, lábfejnél, alsó lábszárnál). Néha a koponyánál, a könyöknél, a mellkason és a vállnál is került elő állatsont.

Az élelem mellékletek vizsgálata azt mutatja, hogy a temető ebből a szempontból két csoportra osztható. A korábbi részre inkább az ital, a későbbire pedig az étel melléklet a jellemző. Ez utóbbit belül is kimutatható azonban bizonyos változások. A sírok zömében juhcsont a melléklet, míg a temető széle felé már megjelenik a szárnyascsont is (91, 94. sír).

A lócsontok nem ebbe a csoportba tartoznak, lásd alább. Egy kérdéses esetünk van, a 33. sír. Itt ugyanis a leírás szerint a lócsontok a váz felett voltak. Koponyáról azonban nincs szó és sajnos a csontok is elvesztek. Ezért ebben az esetben, az anyag azonosításának hiányában, az étel melléklet lehetősége sem zárható ki.

Lovassírok (részleges, ill. jelképes)

A temetőben 7 esetben van szó lócsontokról v. lószerszámról. Ezek közül négyben számolhatunk a lovastemetkezés valamilyen formájával, a többi az élelem melléklet kategóriájába tartozik inkább. Teljes lovat egyszer sem temettek el, viszont a részleges, ill. jelképes lótemetkezések több típusát is meg lehet figyelni.

A 10. sírban lókoponya és lábcsontok voltak egy halomban, ezektől D-re zabla, 2 vascsat, vaskés és vaskard (utóbbi három lelet elveszett) volt. A zabla egyszerű csikózabla. Ez a karddal és a késsel együtt a sír alsó felében feküdt. Közvetlenül e sír mellett, de külön gödörben nyugodott a 9. sír női halottja. Az antropológiai vizsgálatok és az orsókorong melléklet egyértelműen igazolja a nem meghatározását.

Olyan esetet, ahol a ló az emberi váz jobb oldalán, megegyező tájolásban nyugszik, Kiss Attila adatgyűjtése is csak egy ízben ismer (KISS 1962, 158), ez pedig a csókai 43. sír (KOVRIK–KOREK 1960, 260), a ló itt is önálló gödörben van. Temetőnkben ez a sír a korábbi részben található, ráadásul a 10. sír körzetében egyetlen olyan sír sincsen, amelyhez tartozhatna. Ezért az a legvalószínűbb magyarázat, hogy egy idegenben meghalt harcos (a kard alapján) jelképes sírjáról lehet itt szó, aki valószínűleg a 9. sír női halottjának férje lehetett.

A 12. sírban részleges lótemetkezést figyelhetünk meg. A lókoponyát és a lábcsontokat az emberi váz térdéi és alsó lábszárai felett, keresztben tárták fel. A sír többi melléklete elveszett, csak egy ezüstdísz és egy cserépdarab maradt meg. Lószerszámot itt nem temettek el, e sír és a 9–10. között egy melléklet nélküli sír található.

A 27. sír esetében jelképes lótemetkezésről van szó. A halott lábai felett helyezték el a lószerszámot (zabla, kengyel pár). A zabla a sírrajz szerint csikózabla lehetett, de elveszett. A két kengyel kerek, hurkosfülű, az avar kor

első felére jellemző típus. Az antropológiai vizsgálatok szerint a halott neme nő lett volna. Ezt azonban kérdésessé teszi az a tény, hogy a vázhossz nem volt mérhető, a sírgödör hossza viszont 220 cm, ami a legnagyobb méretek közé tartozik. Mindezek alapján az a valószínűbb, hogy itt is férfit temettek el.

A 32. sír leírása szerint „lófejsontok” és lábcsontok voltak az emberi váz lábszárai felett. A halott egyértelműen férfi volt. Lószerszáma nem volt, a sírrajz nem jelezte a lókoponyát. mivel egyetlen állatsont sem maradt meg, a sírt csak a leírás alapján sorolhatjuk be a lovassírok közé. Ez esetben rítusa megegyezik a 12. síréval.

A következő három esetben inkább élelem mellékletet jelezhetnek a lócsontok.

A 33. sírt fentebb mártárgyaltuk. A női halott váza feletti elveszett csontok legalábbis kérdésessé teszik az értékelést.

A 74. sírban a koponya j. oldalánál került elő egy lófog. A 83. sírban a koponya j. oldalától 25 cm-re találtak lócsontot, de felsőbb rétegből. Mindkét darab elveszett, az is kérdéses, hogy egyáltalán a sírhoz tartoztak-e.

A rítus szerint tehát részleges, göngyölt lóbőrös a 10, 12. és 32., ill. jelképes a 27. sír lovastemetkezése. A váz feletti göngyölt lóbőrös temetkezés nem szokatlan az avar korban, hasonló található pl. a Szekszárd-Bogyiszlói út temetőjének 55. és 350. sírjában (ROSNER 1977, 80–82, 88).

A 27. sír jelképes, csak lószerszámot tartalmazó temetkezése rendkívül ritka rítus bizonyítéka.

E temetkezések mindegyike legalább két dolgot bizonyít. Ezek egyike az avar korban folyamatosan lakott Tiszavasvári népességének relatív szegénysége, a másik pedig a temetkezési rítusok mögött meghúzódó etnikai (törzsi) népi szokások eltérő megjelenési formája.

A leletek értelmezése

Mellékletes és üres sírok aránya

A rablás és/vagy bolygatás néhány esetben kimutatható, de a bevezetésben felsorolt okok miatt a regisztráltnál jóval több esetben feltételezhető. Az egyértelműen bolygatott sírok sem feltétlenül melléklet nélküliek – így az alapadatokat csak érintőlegesen használtam fel. Az amúgy is szegényes sírok mellékleteinek nagy része elveszett, ezért ha csak csat, kés, cserép v. állatsont hiányzik, akkor azokat meglévőnek számítom.

A 96. sír e szerint a következőképpen osztható fel:

– Melléklet nélküli: 17 sír (1, 2, 4, 5, 7, 11, 14, 18, 37, 48, 61, 66, 68, 75, 76, 89, 95.).

– Szegényes:

– csak állatsont: 5 sír (29, 47, 49, 73, 93.)

– csak cserepek: 4 sír (6, 87, 90, 91.)

– csak 1 edény: 3 sír (34, 39, 51.)

– csak vascsat: 11 sír (26. – 2 db –, 28, 30, 56, 57, 67, 82. – 2 db –, 85, 86, 92, 96.)

– vaskés, vascsat és állatsont (a háromból egy hiányozhat): 10 sír (20, 44, 52, 54, 55, 58, 60, 62, 64, 84.)

– Közepesen gazdag: 30 sír (3, 8, 13, 15, 17, 19, 21, 22, 25, 31, 38, 42, 43, 50, 53, 59, 69–72, 74, 77–81, 83, 88, 94.)

– Gazdag (relative): 16 sír (lovass, fegyveres v. gazdag nő): (9, 10, 12, 23, 24, 27, 32, 33, 35, 36, 40, 41, 45, 46, 63, 65.).

A melléklet nélküli sírok aránya viszonylag kicsi (17 db), de az általam szegényesnek tartott sírokkal együtt már több mint a fele a temető 96 sírjának (50). Ugyanakkor a jobb sírok nagyrészt a temető korábbi részéből, a két középső sírsorból származnak. (Ezen a képen az újabb feltárások sem változtattak, a további 16 sírt is kirabolták (LŐRINCZY 1986, 62)). Mindezek alapján egy szegényes, de két csoportra osztható temetőről beszélhetünk.

Régészeti leletek

a) *Viseleti tárgyak* (öv, csat, fülbevaló, gyöngy)

Öv. Két sírból került elő. A 24. sírban lemezes, rosszezüst, bronzlemezzel szegélyezett, fabetéses veretekkel díszített öv került elő. A j., ill. a b. medencén alul két kicsi és felül egy nagy szíjvég volt, középen pedig egy vascsat. A veretek maradványaiból az állapítható meg, hogy díszítés nélküli, sima lemezes övveretekről van szó. A melléksíjak az eredeti sírrajz szerint hátul voltak, a két nagyobb elől.

A 65. sírban a leírás szerint préselt, négyszögletes rosszezüst, ill. bronz veretek voltak (6 bronz, 2 ezüst, 1 vascsat). Mindegyik elveszett. A leírás és a sírrajz alapján az övön egymás mellett, egyenlő távolságban helyezkedtek el a veretek, kb. eredeti helyükön. A férfi a vaskését is az övén viselte. Az eredeti sírrajzról (3. kép) az is egyértelműen kiderül, hogy a sírt kirabolták. Ezek a típusok a korai és közép avar korra jellemzőek.

Egy szórvány indás kisszíjvég került elő az 1. sír körzetéből. Ez a temető központi, gazdagabb és korábbi részén kívül eső terület. A körzetben lévő sírok mind melléklet nélküliek, így ezekre a szíjvég nem tekinthető korjelzőnek, de a temető egészére nézve mégis fölviszi a datálást.

Csat. 3 bronz és 56 vascsat volt, ebből 18 elveszett. A bronz csatok közül kettő sírból származik: ovális, ill. trapéz alakúak. A harmadik példány szórvány: ovális, lekerekített végű csattesttel. A trapéz alakú bronz csatok főleg az avar kor második felére jellemzőek. A vascsatok közül 35 esetben volt 1 db a sírban, 8 esetben 2 db, egyszer 3, egyszer 4 db. Alakjuk általában négyszögletes, de van 6 kerek és 3 lantalakú is.

A 12. sír bronz lemeze a bal bordáknál került elő, és igen kis méretű (1,3 cm az átmérője). Sem szerepe, sem funkciója nem egyértelmű. Utoljára a Garam Éva által újraközölt dunapentelei sírok kapcsán merült fel a tárgy értelmezésének a lehetősége. A 12. (IV.) női sírból előkerült 1,9 cm átmérőjű aranzlemez a sír boglárpárjának középrészével azonos. A tárgy funkciója így elég egyértelműnek tűnik, de arra nézve, hogy obulusként kerülne a lemez a sírba még több bizonyítékot várunk (GARAM 1994–1995, 146, 149, 150. 18. kép 1–2).

Fülbevaló. A temetőből öt esetben került elő. A 13, 15. és 31. sírban sima karikák (a 13. és a 31. síré elveszett) voltak, a 40. sírból gömbcsüngős ezüst, a 23. sírból közepes méretű granulált nagygömbös arany fülbevaló került elő. Ez utóbbi szerkezete a következő: sodort karika, a nagygömbön felül három kicsi gömb, alul egy félgömb, mindegyik granulációval díszített. Méretei: karika: Ø1,5 cm, a függő hossza: 1,7 cm, szélessége: 0,8 cm (14. kép 5).

A típus a kora avar korban megjelenő nagygömbös fülbevalók későbbi változata. Néhány jó párhuzama is a tárgy korai gyökereit erősíti: Kiskőrös–Pohibuj–Mackó A/54. sír (GARAM 1993, 81, 177 Taf. 52. 13–14); Szigetszentmiklós–Háros 14. sír (GARAM 1993, 105, 223 Taf. 98. 1–2) – mindkettő keltezése 6. század vége–7. század eleje. A következő fázist képviseli a veresegyházi példány, a 7. század első feléből (GARAM 1993, 109, 224 Taf. 99. 10–11). A regölyi 5. sír fülbevalóját az utolsó feldolgozók már a 7. század végére teszik (KISS–SOMOGYI 1984, 129, 142, 256, 54. t.). Magunk a tárgy korai eredetének fenntartásával, de a temetők közép avar indulását figyelembe véve ezt a fülbevalót a 7. század második felében földbe került tárgynak tartjuk.

Ez a forma ezüstből és bronzból is előfordul, általában egyszerűbb kiképzéssel, granuláció nélkül. Két változata ismert: az alsó nagyobb gömb két részből összeferasztva (ezek nagyobbak), ill. egybeöntve (ezek kisebbek, karikájuk vastagabb). Mivel ezek az eredeti nagygömbös fülbevalóra mennek vissza, szükségszerűen később készültek (SZABÓ 1968, 45). A 40. sír példánya a korábbi típusok közé tartozik, a későbbiekben egyre kisebb kisgömbök láthatóak (14. kép 4). Ezt bizonyítja a párhuzamok közül a kora avar Deszk-G temető lelete is (MÓRA 1979, 27; CSALLÁNY 1956, 144, 506. sz.). A csákberényi 108. sír fülbevalója, ill. a sír 7. század utolsó harmadára tehető (a László Gyula ásatását feldolgozó munkacsoport ékszerfeldolgozását elvégző Pásztor Adrien szóbeli közlése). A tárgy temetők esetében ismét a 7. század második felére keltezhető.

Gyöngy. A következő sírokból kerültek elő: 13, 15–17, 23–24, 31–32, 38, 40, 42–43, 45, 70, 74, 77. Ezek közül elveszett a 13, 23–24, 45. és 74. sír gyöngyanyaga. Szórványként a 8. és a 81. sírnál van még néhány gyöngy. Előkerülési helyük többnyire a nyaknál és a koponya körül van, 13 esetben. Általában nyakláncként viselték, de néhányszor a kéznél, ill. a medencénél is kerültek elő gyöngyök. Ennek oka lehet a bolygatás is, de ruhadíszként is hordhatták. A gyöngyök jórészt a temető korai részéből kerültek elő (1–45. sír). A dudoros, festett, világos csepp alakú, kettős, bordás, fa és aranyozott darabok inkább a kora avar korra utalnak. Ezeken kívül színes üvegyöngyök is előfordulnak: piros, zöld, sárga, fekete. Az újabb kutatás szerint a bordázott galléros lemezgömb nemcsak gyöngyként, hanem fülbevaló csüngődíszként is feltűnhet a köznapi sírokban a 7. század harmadik harmadától (43, 17. sír: PÁSZTOR 1997, 196).

b) *Fegyver* (íj, nyíl, balta, páncél)

Íj, nyíl. Íjra utaló csontlemezek a 36. sírból kerültek elő. Ez vékony, a végéhez közel lévő vájattal ellátott lemez, az avar kor első felére jellemző.

A sírokban gyakoriak a nyílhegyek, azonban jórésztük elveszett. Ahol megmaradt, ott egyszerű, három szárnyú nyílhegyre lehet következtetni: 36, 45, 63, 70. sír. Elveszett a 12, 16, 25, 45, 65. sír egy-egy nyílhegye.

Ezek közül csak a 36. sír csontlemezei alkalmasak kronológiai következtetések levonására.

Balta. A 46. sírból került elő, nem különösebben jellegzetes típus, de az avar kor első felében valamivel gyakoribb.

Két fegyvertípus van még, melyekről a sírleírás alapján értesülünk: a 9. sírban *kardot*, a 46.-ban *kopját* írnak le. Mindkét tárgy elveszett, és csak vázlatos rajzuk maradt meg. Emiatt mindkettő csak adatként értékelhető, bár az elég valószínű, hogy 46. sír rövid kopójának rajza megfelelhessen a valóságnak.

Páncél. A 10. számú lósírból került elő néhány olyan töredék, ami páncéllemeznek tartható. A lemezdarabokból esetleg több páncéllapocskára is lehet következtetni, de mindenképpen csak jelképes páncél mellékletéről beszélhetünk. A legnagyobb darab mérete: 3,2x3,6x0,2 cm. Pontos alakját már nem lehet megállapítani.

c) *Kerámia*

Edénycserép. Öt sírból került elő: 6, 87, 90–91, 94. Egy db szórvány cserép származik a 24. sírból és egy szórvány edényalj a 28. sírból, ezek a sírleírásban nem szerepelnek. Szétporladt edény három sírból került elő: 34, 51. sír, a 40. sír törött edénye pedig elveszett. Ez utóbbi rajza a temető többi, meglevő edényének alapján valószínűleg hiteles, a másik két esetben a közlés csak a teljesség kedvéért indokolt.

Ép edények a következő sírokból kerültek elő: 3. (a dupla leltározás miatt mindkét edény rajza a szórványok között), 9, 19, 38–39, 45. Ez összesen hét edény, ezek közül egy kézzel formált, a többi lassú korongon készült. A 3. sír egyik kisebb bögréjétől eltekintve mindegyik fazék. Színük: szürke, szürkés-barna, barna, sárgásbarna. A fazekak közül négynek közös jellemzője a tölcséres, viszonylag magas nyakrész, legnagyobb szélességük az edény felső felében van. Mindegyik díszítetlen. E négy példány viszonylag magas is: 17,5; 15,8; 23,3 (!); 17,3 cm.

Ezek olyan típusok, amelyek a kora avar fémedények formáiból vezethetők le. E jellegzetes anyagot Csallány Dezső foglalta össze (CSALLÁNY 1940; 1960). A forma főbb párhuzamai a tölcséres nyak, a nyúlánk test, a világosszürke, ill. sárgásbarna szín és a viszonylag jó kiegészítés miatt szintén a kora avar korra utalnak. A megyéből (CSALLÁNY 1960, X–XI. t.) és a Tisza mentéről (CSALLÁNY 1940, XIII–XVI. T.) régebben közölt példányok elterjedési körét az újabb kutatások is megerősítették. E szerint ezek a hosszú, megnyúlt tölcséres edények kizárólag a Tisza vidékén találhatók meg, sűrűsödési pontjaik a Felső-Tisza-vidéken, a Nyírségben és a Tisza-Maros szögében lokalizálhatóak. Formájuk közép- és belső-ázsiai hagyományokat követve a 6. század végé-

től a 8. század elejéig alakította a helyi edényművességet. A tipológiai változás következtében a tiszavasvári edények (a középső kihasasodás miatt) a 7. század második felére, utolsó harmadára tehetőek (VIDA 1995).

Ezt a keltezést támasztja alá a 3. sír szórvány bögréjének néhány jól datálható párhuzama is: Igar III. lelet (FÜLÖP 1988, 168 abb. 15.2; 169, 172 abb. 19. 5; 175; és az ozora-tótipusztai példány is (GARAM 1993, 99; 205 Taf. 80).

A becsipkedett szélű, kézi készítésű kerámiával a dunaújvárosi telep ilyen anyaga kapcsán Bóna István foglalkozott. Magában nem datálható értékű típus, a kora és késő avar korban egyaránt előfordul, de az ásató véleménye szerint a középső avar korban ritkább. Ilyen edény van pl. az 54. ház leletei között (BÓNA 1973, 77–78; 30. t.).

Az edények helye a sírban. Mind a 9 edényt figyelembe vehetjük, mivel a sírleírásból mindegyiknek pontosan ismerjük a helyét. A koponya jobb oldalánál három ízben volt kerámia (9, 40, 51. sír), míg a jobb, ill. bal lábfejnél és a két boka között hatszor (3, 38–39, 19, 34, 45.). A dunaújvárosi telep tapasztalatai alapján tudjuk, hogy a szürke, ill. kézzel formált kerámia nem csak sírkerámia, hanem a mindennapi életben is használták (BÓNA 1973, 73–79). E temetőben az edények gyakrabban kerültek a lábfej környékére.

A cserepek esetében viszont fordított a helyzet. A koponyánál és a vállnál hatszor került elő kerámia töredéke, míg a medencénél és a jobb bokánál egy-egy ízben.

A kilenc edény közül nyolc a temető két fő sorában (a középtájon) került sírba, csak a 3-é van ezek kívül, de az is a legteljesebb sor közvetlen közelében. A cserepek viszont a széleken kerültek elő. Igaz ugyan, hogy a temető nincs teljesen feltárva, de mivel a fele kb. ismert, és ez a rész tartalmazza a nyitó népesség sírjait, azért néhány következtetés nyugodtan levonható. Kijelenthetjük, hogy az első ide temetkező családok bővebben adtak kerámia mellékletet (és persze azt, ami ezekben volt), míg a későbbi nemzedék gyakrabban helyezett húst a sírba (37 esetből 29 a 47–96. sírból való). Az is megállapítható, hogy a nyitó csoport fazekasművészete erős kora avar tradíciót követett.

d) *Használati eszközök* (tarsolyzár, orsó, kés, tűzszer-szám)

Csont tarsolyzár. A 45. sírban a bal comb tetejénél volt egy 5 cm hosszú átfúrt csont lapocska. A férfi sírjában kovadarab és két nyílhegy volt még. A 63. sírban szintén a bal combfejnél került elő egy 8,5 cm hosszú átfúrt csontlap. Ez is férfisír volt, mellékletei között egy nyílhegygel. A tárgy tarsoly csont zárószervezete. H. Tóth Elvira összefoglalását (TÓTH, H. 1980, 139 Abb. 23; 144–146) néhány darabbal még kiegészíteném. Várpalota-Gimnázium 192. sír (ERDELYI-NÉMETH 1969, 184; 188 XI. t. 4); Kisköre 43. sír (GARAM 1979, 17; Taf. 11; Taf. 39.); Győr 484. sír (BÖRZSÖNYI 1905, 19; FETTICH 1943, 30).

Orsó. Korong, ill. gomb hat sírból került elő, mindegyik megvan. Az első három sírjai (9, 33, 42.) a legteljesebb

sorban vannak, a temető kezdő részén. Ezek egyszerű, díszítetlen orsókarikák, átmérőjük 3,4–4,5 cm közötti. A 42. sír példánya kissé más, mivel besímitott díszítése gepida edény töredékére utal. A másik három darab szintén egy sorból, az előzőtől É-ra került elő, egymás közelében lévő sírokból. Kettő közülük díszített, kettős kónikus orsógomb. A 77. sír példánya díszítése alapján (párhuzamos vonalak között kettős hullámvonal dísz) a temető feltárt részének egyik legkésőbbi tárgya. A 80. sír párhuzamos vonalakkal díszített orsója ennél korábbi. Átmérőjük 3,4–2,5 cm. A 79. sírban viszont az első három darabhoz hasonló, 4 cm átmérőjű díszítetlen orsókorong volt. A második három példány a temető későbbi részéből származik. Mindegyik női sírból került elő. Összesítve azt mondhatjuk, hogy a korábbi részekre az orsókorong, a későbbiekre pedig az orsógomb a jellemző, de a korong továbbra is megtalálható.

Kés. 26 sírba helyeztek kést mellékletként, ebből egy esetben (94. sír) kettőt. 11 ízben meg is maradt a tárgy, ez 94. sír miatt 12 darabot jelent (8, 20, 33, 36, 38, 41, 44–45, 54, 72, 94. sír). Ezek között két méretet lehet elkülöníteni. Az első, rövidebb típus hossza 10,4–12 cm, szélessége 1,3–1,6 cm közötti (négy eset). A hosszabbik típusnál 14,3–16,7 cm, ill. 1,5–2,5 cm e méretek határa (6 eset). A további két darab annyira töredékes, hogy méreteket nem lehetett megállapítani.

Jól megfigyelhető fatok maradványa látható a 20, 41, 45. sír késein.

A kés helyét a sírban a leírások alapján az összes eset figyelembevételével vizsgálhatjuk. A váz bal oldalán 16, a jobb oldalán 10, a két térd között pedig egy ízben volt kés. A combnál 13, a medencénél 6, a kézfejnél 4, karnál 3 és a vállnál 1 kés volt. Ebből azt állapíthatjuk meg, hogy a halott a sírban a rendes helyén, a csipőnél és a combnál, vagyis az övön viselte a kést, mind a jobb, mind a bal oldalon. Általában férfiakra jellemző ez a melléklet, de néhány esetben nőknél is előfordul. Temetőnkben gyereksírból nem került elő kés.

Tűzszer szám. Három esetben van nyoma: a 45. sírban kova, a 71. és a 74. sírban pedig csiholóra utaló vastöredékek voltak. A 45. sírban a csont tarsolyzár is a kézségtartóra utal, de a másik két sírban is a medence környékéről kerültek elő a szóbanforgó leletek. Megjegyzendő azonban, hogy a jellegzetes lantalakra egyik töredék sem utal, ezért ezek a vasdarabok más tárgyhöz is tartozhattak.

Összefoglalás és elemzés

A temető relatív és abszolút kronológiai helyzetének és bizonyos társadalmi, ill. rítusbeli különbségek megállapításához nyújt segítséget a teljes temetőtérkép. Ennek használatát és az elemzés pontosságát azonban néhány tényező gátolja. A temető nincs ugyanis teljesen feltárva, a sírok jó része kirabolt, az ásatási feljegyzésekből pedig kiderül, hogy a felmérés sem volt mindig pontos.

A térkép. Feltűnő a sírok sorokba rendezettsége. Figyelembe véve azonban azt, hogy a teljes térkép az eredeti ásatási dokumentáció három lapjának összerajzolásából keletkezett, valamint azt is, hogy ugyanezen dokumen-

tációból az is kiderül, hogy nem volt mindig kéznél tájoló, nem árt némi óvatosság. A temető jellege mindamellett nem cáfolja az eredeti soros beosztás tényét. Délről kiindulva nagyjából 10 sort állapíthatunk meg, de nyilvánvaló, hogy csak a középső három tekinthető teljesnek. A leghosszabb és a legsűrűbb két sorban található a sírok közel fele, a legkorábbi és a viszonylag leggazdagabb temetkezésekkel együtt. Ebben a két sorban a sírok távolsága is elég szabályos. Ezekről délre és északra egyre szabálytalanabban elhelyezkedő és egyre szegényebb sírok vannak. Ezért feltételezhető, hogy a temető indulása előre kijelölt rendben történt, amit aztán a későbbiek már nem követtek.

A mellékletek is ezt támasztják alá. A 23. sír gömbös arany fülbevalója és a 27. sír hurkosfülű kengyele az első generáció jellemző lelete. A négy lovastemetkezés is a két legkorábbi sorban került elő. A temető legkésőbbi rétegét a 72. sír téglalap alakú bronz csatja, a 77. sír orsógombja és az 1. sír körzetéből származó szórvány indás kisszíjvég képviseli. Ez azt jelenti, hogy a középső, szabott rendű temetkezések észak és dél felé egyre szabálytalanabban folytatódtak (2. kép).

Belső csoportok

– Fegyveres sírok: 36, 41, 45–46, 63, 82. A temető középső részén, de mindegyik a keleti (bal) oldalon.

– Lovassírok: 10, 12, 27, 32. A két legteljesebb sorban, de azok közepén, ill. nyugati (jobb) oldalán. A fegyveresek tőlük keletre vannak mind.

– Gazdag nő: 23, 31, 38, 40. sír. A két teljes sorban, közepén, de a lovassírok által határolt nyugati részen belül.

– Gazdag férfi. Öv: 24, 65. sír; páncél: 35. sír. (Az előzőekben csak a 10. sírnál beszéltem páncélról, de ott jelképes lósírhoz tartozott, a 35. sír halottja viszont férfi, azonban minden melléklete elveszett, ezért leleteit csak itt, az elemzésnél vehetjük figyelembe.) Ez a három sír nem köthető egy csoporthoz.

– Élelmiszer melléklet, edények: 3, 9, 19, 38, 39, 45. sír. A temető középső és déli részéből, hat esetben ötször a nyugati (jobb) oldalon, kivételt csak a 45. sír edénye jelent, de az más típus is. Az ezen kívül eső területekre már inkább az állatsont a jellemző, a széleken pedig már szárnyascsont is megjelenik (91, 94. sír).

Összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg: 1. A fegyveres sírok és részben a gazdag férfiak, ill. lovassírok a temető két különböző oldalán vannak. Ez egyúttal azt is bizonyítja, hogy a lovastemetkezés ebben az esetben inkább a rituális függ össze, mint a vagyoni helyzettel. 2. A gazdag női sírok a lovassírok által határolt területen belül vannak. 3. A kerámia melléklet inkább az első ide temetkező nemzedékre jellemző, de a következő generáció is főleg birkát tesz húsmellékletként a sírba, csak a temető legszélén jelentkezik a szárnyascsontok.

Keltezés. Az edények korai gyökerű, díszítetlen típusok. A két fülbevaló ezüst, ill. arany gömbcsüngős példány. Sima bronz és ezüst övveretek voltak (a leírás szerint préseltek is, de ezek elvesztek). A lószer szám részei közül hurkosfülű kengyel és csikószabla került elő. A ló és birka melléklet pásztorkodásra utal. A gyöngy-

anyag egy része is korai tradíciót sejtet. Igazán jellegzetes korai avar tárgy azonban nincs az anyagban. A tájolás is a közép avar időkre jellemző: általában É–D (de sok ÉÉNy–DDK), viszont nyoma sincs a kora avar korszak K–Ny, Ny–K irányításának. Ezek alapján a temető indítását 670/680 körülre keltezem.

Teljes lovastemetkezés nincsen, és megjelenik a dinnyemaggyöngy világos változata, ami azonban nem jelent bizonyítékot a kései, 8. századi keltezéshez. Griffes-indás öv nincs, csak egy szórvány indás kisszíjvég. A temető szélei felé azonban már megjelenik néhány jellemző kései tárgy és rítus: kettős kónikus díszített orsógomb, bronz csat, csírkecsont. Ezek alapján a feltárt sírok felső időhatárát 710/720 körül adom meg, legalább két generációt feltételezve.

Etnikum és összefoglalás

A temető néhány jegye annyira speciális, hogy mindenképpen az avar kultúra egy helyi variánsára kell következtetnünk. Ezek a jegyek a következők: 1. a kerámia anyag; 2. a részleges és jelképes lovassírok; 3. a veretes övek szinte teljes hiánya. Ugyanakkor persze a jellegzetes avar leletek sem hiányoznak (fülbevaló, kengyel, íj, tarsoly).

Tiszavasvári területét már a kora avar korban megszállták, amit a kedvező földrajzi viszonyok mellett az északi határ közelsége is indokolt. Fontos helyi jellegzetesség a sok, kisebb közösségre utaló temetőszám. Egyikük anyaga sem kiugróan gazdag, de törést sem figyelhetünk meg. Úgy tűnik, hogy az újabb és újabb generációk, letelepedők békésen éltek egymás mellett, sőt elődeik használati tárgyait rögtön átvették. A tárgyak (pl. ékszerek) változása ebben az esetben részben tipológiai, részben technikai fejlődést takar. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy egy ilyen, viszonylag elzártabb közösség életében a tradíció sokkal erősebben meghatározza a használati tárgyak készítésének módját, mint a „legújabb divat”. Ennek tudható be az a jelenség, hogy egy egyértelműen közép avar kori népesség miért rendelkezhet kora avar típusú tárgyakkal.

2. ZÖLD MEZŐ TSZ TELEPE (NYÍREGYHÁZI ÚT, II. DÜLŐ) = JELENLEG KOSSUTH LAJOS UTCA FOLYTATÁSA

A TSz építkezése során kerültek elő az első sírok. 1960 augusztusában Gombás András jelentette a sírok veszélyeztetettségét, a területet Csallány Dezső vezetésével tárták fel. Az ásatás pontos helye az akkori viszonyok szerint: Nyíregyházi út, II. dűlő, az Iskola dűlőtől 120 lépésre nyugatra és a műúttól 240 lépésre délre. Az 1–18. sírokat 1960. VIII. 29–IX. 8., a 19–45. sírokat pedig 1961. VII. 17–29. között tárták fel (1, 4. kép).

A temetőre vonatkozó irodalmi és raktározási adatok:

– Ásatási napló, sírlapok, térképek: a nyíregyházi Jósza András Múzeum adattárában. A leletek szintén a múzeumban, ill. a Tiszavasvári Vasvári Pál Múzeumban találhatóak.⁸

– Az emberi csontvázak a Természettudományi Múzeum Embertani Osztályán vannak (WENGER 1972).⁹

– Az MNM Adattárában raktározott iratok: XVI.447/1961. Ltsz.: 5814.

– Az MTA Régészeti Intézetében, az Adattárban rövid jelentés található az ásatásról.

– Csallány Dezső adatközlései: RégFüz Ser.I.15. (1962) 54; ArchÉrt 89 (1962) 265.

A temető leleteinek leírása

1. sír

É–D, neme: N, bolygatott.

Melléklet: nyakcsigolyánál 2 br. *fülkarika* (+). A mellkason gyöngysor: 3 dinnyemaggyöngy, 2 fehér üveggyöngy, 20 sárga *üveggyöngy* (+). Kisméretű fehér, oldalán vonaldíszes *orsókarika* a b. csípőnél (+). J. medencén négyszögletes *vascsat* (+).

2. sír

É–D, csh: 168 cm, neme: F (mat.).

Melléklet: (10. kép) koponya felett *szárnyascsonok* (+). J. medencénél négyszögletes *vascsat*. J. combnál *kődarab* (+).

3. sír

É–D, csh: 180 cm, neme: F (ad.).

Melléklet: (10. kép) koponyánál *állatborda*, b. vállnál 3 db kalcinált csont, b. medencénél négyszögletes *vascsat* (+). B. combnyaknál *tűzszer szám és kovakő*. B. szeméremcsontnál *vastárgy*. B. combnál hosszú *vaskés*.

4. sír

É–D, csh: 143 cm, neme: N.

Melléklet: nincs.

5. sír

É–D, neme: Gy (inf. I.).

Melléklet: (10. kép) koponyánál *cserépedény fenéktöredéke*. B. medencénél négyszögletes *vascsat*.

6. sír

É–D, csh: 155 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (11. kép; 14. kép 1–2) felsőtest és koponya között 10–12 db borsónyi *vasrög* (+). Nyakcsigolya b. oldalánál és a b. vállnál 1-1 köralakú br. *függő*, hiányzó üveggyöngyös csüngővel. B. váll felett 19 db karneol és üveggyöngyből álló kék, fehér és sárga színű *gyöngysor*. J. könyöknél cikk-cakk vonaldíszes fekete *orsógomb*. J. szeméremcsont alatt négyszögletes *vascsat*. A gerinc mellett rozsdás *vastárgy* szövetlenyomattal (+). Koponya mellett korhadéksáv (12 cm).

7. sír

É–D, neme: F (ad.), bolygatott.

Melléklet: nincs.

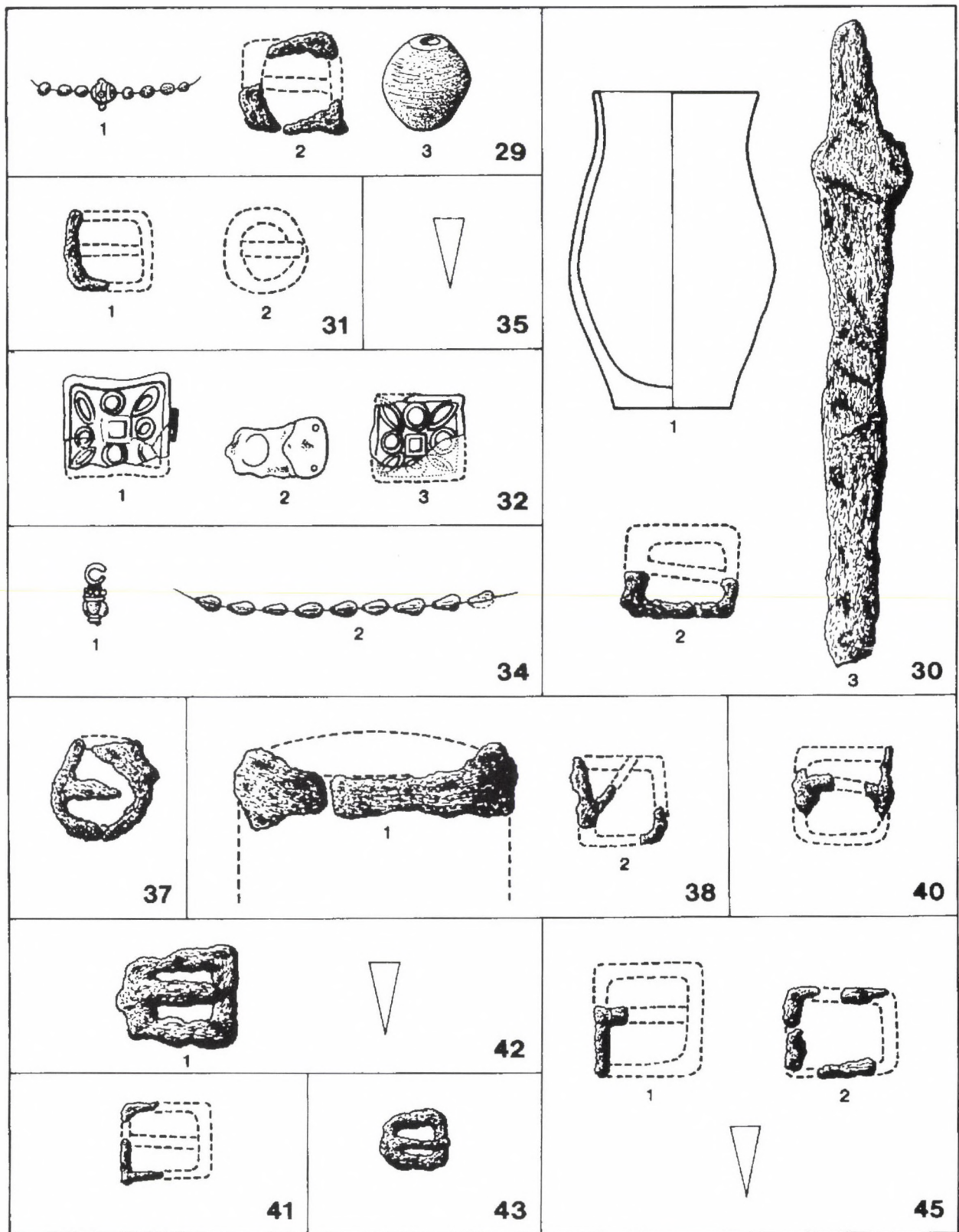
8. sír

É–D, csh: 150 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (11. kép) koponya felett *juhcsont*. J. combnál fekete, díszítetlen *orsógomb*. J. combnyaknál négyszögletes *vascsat*.

9. sír

É–D, csh: 170 cm, neme: N (ad.).

12. kép Tiszavasvári, „Zöld Mező TSz” telepe (1:2; edény: 1:4)
Abb. 12 Tiszavasvári, „Zöld Mező TSz” (1:2; Gefässe: 1:4)

Melléklet: (11. kép) b. váll felett *juhcsont* (+). Szeméremcsont-nál négyszögletes *vascsat*. J. comb belső oldalánál *vaskés*.

10. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 180 cm, neme: F (mat.).

Melléklet: koponya két oldalán *rozsdá töredékei*. (+). Koponya felett *állatcsontok* (+). J. könyöknél négyszögletes *vascsat* (+).

11. *sír*

ÉNy-DK, neme: N (mat.).

Melléklet: nincs.

12. *sír*

É-D, csh: 163 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (11. kép) b. medencén négyszögletes *vascsat*. J. combfej alatt négyszögletes *vascsat*. B. kar belső oldalánál egy db *cserép* (+).

13. *sír*

ÉNy-DK, neme: Gy (inf. I.).

Melléklet: nincs.

14. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 170 cm, neme: F (mat.).

Melléklet: (11. kép) b. medencén négyszögletes *vascsat*. J. comb alatt kalcinált *csont* (+). J. comb mellett elrozsdásodott *vastárgy* (+).

15. *sír*

ÉNy-DK, csh: 162 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (11. kép) j. könyöknél négyszögletes *vascsat*. J. comb alatt kalcinált *csont* (+), mellette négyszögletes *vascsat* (+). Bokánál gomba alakú *rozsdafolt* (+).

16. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 162 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: mellkas közepén *vasrög* (+).

17. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 172 cm, neme: N (ad.).

Melléklet: (11. kép) két comb között négyszögletes *vascsat*. B. medencén ovális *vascsat*.

18. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 159 cm, neme: N (juv.).

Melléklet: (11. kép) nyakcsigolyákon 2 db sárga *üveggyöngy*. B. mellkason rosszezüst *fülkarika*. B. medencén négyszögletes *vascsat*, B. alkaron *vaslapocsk*a (+).

19. *sír*

ÉNy-DDK, csh: 170 cm, neme: F.

Melléklet: (11. kép) j. medencénél ovális *vascsat*. B. alkar és a medence között *vas sarló* (+).

20. *sír*

ÉNy-DK, csh: 180 cm, neme: F.

Melléklet: (11. kép) b. szeméremcsont alatt horogszerű *vastárgy*. B. combnyaknál négyszögletes *vascsat*.

21. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 180 cm, neme: F.

Melléklet: koponyánál kalcinált *csont* (+). Nyakcsigolyáknál rozsdás *vastárgy* (+); B. térdnél *juhcsont* (+).

22. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 151 cm, neme: N.

Melléklet: (11. kép) nyakcsigolyákon 3 db *dinnyemaggyöngy*, kettő maradt meg: sötétzöld, világoszöld. B. könyöknél hullámvonaldiszes *orsógomb*. B. medencénél ovális *vascsat* (+).

23. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 168 cm, neme: F (?).

Melléklet: (11. kép) nyakcsigolyáknál 9 cm hosszú *vastárgy* (+). B. mellkason trapéz alakú *br. csat*. J. vállnál *vascsat* töredéke. J. combnál négyszögletes *vascsat*. B. mellkason a medencéig *vas sarló*.

24. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 165 cm, neme: ?.

Melléklet: nincs.

25. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 165 cm, neme: ?.

Melléklet: (11. kép) b. medencén négyszögletes *vascsat*. Medence közepén négyszögletes *vascsat*.

26. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 178 cm, neme: F.

Melléklet: (11. kép) j. könyöknél négyszögletes *vascsat*.

27. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 180 cm, neme: F.

Melléklet: (11. kép) b. combnyaknál négyszögletes *vascsat*. J. boka mellett *juhcsont*.

28. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 170 cm, neme: N.

Melléklet: (11. kép) koponyánál *juhlapocsk*a (+). B. medencén ovális *vascsat*. Medence felett szétmálló fehér anyag, talán *üveggyöngy* (+). J. kézfejnél *br. gyűrű*.

29. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 135 cm, neme: Gy (N).

Melléklet: (12. kép) nyakcsigolyákon apró fehér, sárga, barna és egy db dudoros zöld-fehér gyöngyből álló *gyöngysor*. B. csípőnél *vascsat* töredéke. J. térdnél díszítetlen *orsógomb*.

30. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 182 cm, neme: F.

Melléklet: (12. kép) koponya mellett ép *cserépedény*, lassú korongon készült, világosbarna színű (m = 21,8 cm, fá = 8 cm, pá = 11,4 cm). J. comb mellett négyszögletes *vascsat*, mellette hosszú *vaskés*. B. kézfejnél *vascsat* töredéke (+).

31. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 185 cm, neme: F.

Melléklet: (12. kép) j. könyöknél négyszögletes *vascsat*, mellette *vastárgy* (+). A szeméremcsont alatt ovális *vascsat*. A gerinc végénél *vasrög* (+).

32. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 125 cm, neme: ? (juv.).

Melléklet: (12. kép) j. vállnál *juhcsont* (+). B. könyök belső oldalánál négyszögletes préselt *br. dísz*, ettől a gerinc felé *br. lemez*. B. combnyaknál négyszögletes préselt *br. dísz* – talán melldísz részei.

33. *sír*

ÉÉNy-DDK, csh: 175 cm, neme: ?.

Melléklet: b. csípő mellett *juhcsont* (+).

34. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 175 cm, neme: ?.

Melléklet: (12. kép) b. állkapocsnál rosszezüst *fülbevaló*, kicsi vastag karikával, felül 4 kisebb, alatta 1 nagyobb tömör csüngővel, az alja sérült. Nyakcsigolyák j. oldalánál *dinnyemaggyöngyök*: 9 db sötétkék. Koponya mellett *juhcsont* (+). B. medencénél négyszögletes *vascsat* (+).

35. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 140 cm, neme: ? (juv.).

Melléklet: j. combfejnél *vaskés*.

36. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 168 cm, neme: ?.

Melléklet: koponya j. oldalánál *juhcsont* (+).

37. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 155 cm, neme: ?.

Melléklet: (12. kép) j. szeméremcsont alatt ovális *vascsat*.

38. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 185 cm, neme: F.

Melléklet: (12. kép) j. comb mellett íves *vastárgy*. J. combfejnél négyszögletes *vascsat*.

39. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 95 cm, neme: Gy (inf.).

Melléklet: nincs.

40. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 160 cm, neme: ?.

Melléklet: (12. kép) j. comb közepénél négyszögletes *vascsat*.

41. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 190 cm, neme: F.

Melléklet: (12. kép) koponya mellett két *állatsont* (+). J. medencénél négyszögletes *vascsat*. J. térdnél 2 szétört *vaskapocsvég* (+). J. alsó lábszárnál *állatsont* (+).

42. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 167 cm, neme: F.

Melléklet: (12. kép) b. vállnál *vaskés*. J. medencénél négyszögletes *vascsat*. B. alkarnál *juhcsont* (+). J. alsó lábszárnál vas *nyílhegy*.

43. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 165 cm, neme: ?.

Melléklet: (12. kép) b. szeméremcsont alatt négyszögletes *vascsat*.

44. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 101 cm, neme: Gy (inf.). Melléklet: nincs.

45. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 175 cm, neme: F.

Melléklet: (12. kép) b. comb mellett 2 db négyszögletes *vascsat* töredékei. Mellettük *vaskés*. B. combnyak alatt 2,6 cm-es hengeres *vastárgy* (+). B. csípő mellett vörös *cserép* (+).

Temetkezési szokások

A sírgödör méretei

A sírok mélysége 75–140 cm között váltakozik, az átlagos és leggyakoribb mélység 90–120 cm közötti. A

sírok hosszúsága 110–250 cm, általában 190–200 cm. A gödör szélessége 40–110 cm, többnyire 70–90 cm.

A sírgödör méretei minden esetben a halott méreteihez igazodnak. A felnőtt vázak hossza 140–185 cm közötti, általában 160–180 cm. A gyermekvázak hossza 95–125 cm, összesen 7 ilyen sír van. Itt is hiányoznak a csecsemősírok, hasonlóan a Petőfi utcai temetőhöz.

Tájolás

Erre a temetőre az ÉÉNy-DDK irányítás a jellemző, amely az avarkor második felének általános É–D tájolásának egyik variánsa. Ezen kívül 10 esetben az alapvetőnek tartható É–D, négyszer pedig a leggyakoribb tájolás ÉNy–DK variációja figyelhető meg. A temető egységes összképe alapján azonban nem tételezhető fel, hogy a különböző irányítások bármiféle csoportkülönbségre utalnának.

Halott a sírban

A váz helyzete minden esetben egységes: hanyattfekvő, nyújtott, a karok a testtel párhuzamosak, kettős sír, szuperpozíció nincs.

Koporsót vagy lepelbe csavarást sehol nem mutattak ki az ásatók, és a sírleírásokból is mindössze két esetben lehet valami ilyesmire következtetni. A 6. sírban a koponyánál korhadéksávot jelez a leírás, ez esetleg fejtmász is lehet. A 10. sírban a koponya oldalán sok rozsdá törmelék volt.

A nemek arányának megállapításakor a Wenger Sándor által megvizsgált 1–18. sír közlésére (WENGER 1972), a többi esetben pedig a méretekre, ill. a mellékletekre alapoztam véleményemet. Az így kapott eredmény a következő: 17 férfisír, 14 női sír, 7 gyermeksí, 7 kérdéses sír. Ez a temető sincs teljesen feltárva, ez az arány azonban mégis reálisnak tűnik.

Bolygatott sírok

Az eredeti feljegyzések csak két ízben jeleznek bolygatást, ezek is az ásatás kezdete előtt, az építkezés megkezdésekor keletkeztek (1, 7. sír). Ezeken kívül négy esetben tüntették fel a koponya elfordulását (3, 10, 16, 24. sír).

Helyszíni sírrajz nem maradt meg (vagy nem is készült), és a leletanyagban sincs olyan tárgy, ami gazdagabb temetkezésekre utalna. Mindezek alapján az a véleményem, hogy ez egy szegényebb csoport temetője lehetett.

Élelem melléklet a sírban

a) Kerámia, ill. ital melléklet

Erre a temetőben 1 ép edény és az edénycserepek utalnak. Edény a 30. sírban volt, a koponya mellett. Cserép három sírból került elő: 5, 12, 45. Helyük a koponyánál, a karnál, ill. a csípőnél volt, a b. oldalon. A kerámia melléklet mindig a felső testnél került elő, de feltűnően kevészer.

A cserepekből nem lehet következtetéseket levonni, mert a leírás szerint sem adtak ki egész edényt, ráadásul az 5. sír töredékének kivételével el is vesztek. Ez utób-

biból a 30. síréhez némileg hasonló formájú, egyszerű, díszítetlen edényre lehet következtetni.

A 38. sírban a j. comb mellől került elő egy olyan íves vaspánt, amely egy 9,5 cm átmérőjű fa vödör vasalása is lehet. Ezt a feltevést a formán kívül azonban semmi nem támasztja alá. Rekonstruálásnak az az oka, hogy a Béke Tsz telepén előkerült, a későbbiekben ismertetendő temetőben két sírban is volt vasveretes favödör, az egyik esetben szintén csak egy pánttal.

b) Étel melléklet

A temetőre az étel melléklet jobban jellemző, mint a kerámia/ital melléklet. 14 esetben tettek a halott mellé húst, ebből kettőben kalcinált csont is volt a sírban, kettő pedig csak kalcinált csont került elő. Ez utóbbiak azonban valószínűleg valamilyen őskori kultúra maradványai.

A temető mindegyik részére egyformán jellemző a hús melléklet, ami érthető is, hiszen egy kisebb és egységesebb összképű temetőrészeletről van szó.

Két kivételtől eltekintve minden esetben a csípőtől felfelé, a felsőtestnél kerültek elő az állatcsontok, hasonlóan a kerámiához. Legtöbbször a koponyánál, annak is a bal oldalán került a hús a sírba. Általában birkacsont jelzi ezt, csak a 2. sírba tettek szárnyast, ezek a csontok azonban elvesztek.

Kemence

Csallány Dezső feljegyzései szerint 1961. VII. 17-én a 2. pajtánál egy tűzhelyet találtak, amelynek füstcsöve kilyukasztott avar edény volt, az alapja pedig egy malomkö. Erről azonban a leírásen kívül semmilyen dokumentáció nem maradt meg és a leletanyag is elveszett. Figyelembe véve, hogy a Béke Tsz területén feltárt avar temetőben is találtak hasonló objektumokat, a jelenség leletek nélkül is értékelhető.

A leletek értelmezése

Mellékletes és üres sírok aránya

A temető mellékletei közül viszonylag kevés vészett el, a megmaradt anyag viszont elég szegényes. Ezért az alábbi csoportosítás nem takar jelentős különbségeket. A 45 sír felosztása a következő:

- Melléklet nélküli (vagy csak állatcsont): 10 sír (4, 7, 11, 13, 16, 24, 36, 33, 39, 44.).
- Szegényes:
 - csak csat és cserép: 7 sír (5, 17, 25, 26, 37, 40, 43.).
 - csat, kés, állatcsont (vagy az egyik hiányzik): 9 sír (2, 9, 10, 12, 14, 21, 27, 35, 38.).
 - Mellékletes sír: 7 sír (8, 15, 20, 22, 29, 31, 45.).
 - Jelentősebb melléklettel: 12 sír (1, 3, 6, 18, 19, 23, 28, 30, 32, 34, 41, 42.).

Ebből a beosztásból jól látszik, hogy a sírok nagy része üres, vagy csak szegényes melléklettel ellátott volt. A jelentősebb melléklet is csak 1–2 olyan tárgyat jelöl, ami nem valamilyen rozsdás vasdarab. Ezért tekinthető a temető anyaga összességében szegényesnek.

Régészeti leletek

a) *Viseleti tárgyak* (fülbevaló, gyöngy, melldísz, csat)
Fülbevaló. Sima bronz karika a 18. és 28. sírból került elő. Az utóbbi sírban azonban a kézfejnél volt, ezért valószínűbb, hogy gyűrűként viselték.

A leírás szerint az 1. sírban is volt fülkarika, de az elveszett tárgy formáját sem ismerjük.

Ezekon kívül a 6. és a 34. sírban volt fülbevaló.

A 6. sír függőpárja tipológiailag hengerpalástos, de emellett rekeszberakásos. Ez a típus az Ozora-Igar-Dunapentele csoporttal jelenik meg, a közép avar kor legelejétől. A párhuzamok is ezt igazolták, Ozora-Tótipusztza, 7. század utolsó harmada (GARAM 1993, 100, 210. Taf. 85. 1–2); Igar II. lelet, 7. század utolsó harmada (FÜLÖP 1988, 158. Abb. 6. 1.; 159, 160. Abb. 5. 1–2; 178). Különösen jó formai párhuzam a halimbai 118. sír példányá szintén a 7. század utolsó harmadából (GARAM 1993, 66; 154 Taf. 29. 8–9.). Mindezek, és a kísérő leletek (csapott hasáb alakú gyöngyök, kettős kónikus, cikk-cakk vonaldíszes orsógomb) alapján a sír a 7. század végére keltezhető.

A 34. sír ezüst fülbevalója kisméretű, vastag karikájú, csüngője felül 8 kisebb gömbből, alatta 1 nagyobb öt rekeszes gömbből és egy alsó zárótagból áll, mely utóbbi egy nagyobb (gömb)csüngő töredéke is lehet. Ez némileg a korai típusokra emlékeztet, de a közép avar kor stílusában. Jellegzetes kísérő lelet a sírban a sötétkék dinnyemaggyöngy.

Mindezek alapján ez is a 7. század végére keltezhető tárgy.

Gyöngyök. Hét sírban jelzi a leírás ezt a tárgytípust, ebből két esetben ezek elvesztek (1, 28. sír).

A 6. sírban csapott sarkú hasábgöngy, a 18-ban apró sárga, a 22-ben dinnyemag alakú, a 29-ben apró sárga és egy db dudoros, a 34-ben sötétkék dinnyemaggyöngyök voltak. Az 1. sír leírásában szintén dinnyemaggyöngy szerepel.

Ezek közül a dinnyemaggyöngy a jellegzetes, az avar kor második felére utal. A 29. sír dudoros gyöngye azonban jelzi, hogy a temető korábban indul. Ezt a gyöngyöt tartalmazó sírok orsógombjai is bizonyítják: a 29. sírban még díszítetlen, a 6. és 22. sírban pedig már vonaldíszes orsógomb van.

Melldísz. A 32. sír préselt díszes bronz lemezpárját melldísznek (ruhakapocsnak) tartom, előkerülési helyük (bal könyök és gerinc), valamint a legpontosabb analógiájuk alapján. Ez utóbbi a kékesdi temető 146. sírjából került elő (KISS 1977, 54, Pl. XVIII., Pl. LXXXVI. 3). Kiss Attila mellboglárként közli a darabot. Kísérő leletei a késő avar korra utalnak: ovális karikájú, nyújtott csüngős fülbevaló, dinnyemaggyöngyök – a közli az egész temetőt a 8. sz-ra keltezi. Hasonlóan késői környezetből, női sírból, ruhadíszként került elő a Szeged-kundombi temető 247. sírjának préselt ezüst lemeze a bal vállnál (SALAMON-SBESTYÉN 1995, 33, 93. Pl. 30.). A győri 427. sír rekeszes, aranyozott bronz kapocsa a tárgy eredeti kidolgozása és feltehetőleg korábbi típusát képviseli, megmagyarázva a díszítés motívumait (FETTICH 1943, 28, XXIV. t. 25).

Azt, hogy a tárgyhöz igen hasonló darabok övveretként is funkcionálhatnak, a pilismaróti 9. sír préselt bronz, közép avar övveretei illusztrálják (SZABÓ 1975, 247 fig. 4; 255, 265).

Temetőnk példánya kísérőleletek nélkül került elő, de a feltárt rész széléről származó sírból. A préselt technika, a díszítés és a párhuzamok egy része határozottan a közép avar korra utalnak, így a tárgyat a 7. század végére keltezem. Sajnos a 32. sír halottjának nemét nem ismerjük (a csontváz elkallódott, az ásató szerint juv. volt), ezért ebből nem tudunk a tárgy funkciójára következtetni.

Csat. Általános lelet, a 45 sírből 32 esetben volt. Ez összesen 38 csatot jelent, 27 sírban volt 1 db, négyben 2 db, egyben 3 db. 5 elveszett, 10 teljesen szétomlott. Általában négyszögletes a csatok formája, négy esetben kerek. A 23. sír trapéz alakú, késő avar bronz csatjának kivételével egyik sem jellegzetes darab.

b) Fegyver

A temetőrészből nem került elő fegyver. Legfeljebb a két hosszú kést sorolhatjuk ide: 3. sír (20 cm); 30. sír (22 cm). Mindkettő férfisírból származik, egyik sem különösebben jellegzetes darab, törnek is inkább csak a 30. sír példánya fogható fel.

A 42. sírban a leírás szerint egy vas nyílhegy volt, de elveszett.

c) Kerámia

Ép edény csak a 30. sírből került elő. Ez elég magas (21,8 cm), sárgásbarna színű, jól kiégetett, lassú korongon készült, díszítetlen, hordótestű példány. Néhány párhuzama a közép avar kor utánra utal: Üllő 217. női sír, vonaldíszes orsógombbal (HORVÁTH 1935, 27, XX. t. 15.); Szebény I. 212. sír késői temetőből (GARAM 1975, 68. fig. 17; 86).

E típusnál a legnagyobb szélesség az edény alsó felében van, ez a forma inkább az avar kor második felére jellemző. A sír is a feltárt rész szélén van, ezért az edényt a közép avar kor végére datálom. Ezt támasztják alá Vida Tivadar kutatásai is, a típust a Petőfi utcai edényekhez hasonlóan a 7. század második felére, utolsó harmadára keltezve (VIDA 1995 IIIA1/c3 típus).

A 38. sír ívesen hajló vasveretét favödör vasalásának tartom. Átmérője 9,5 cm, helye a jobb combnál volt. Az ilyen kis méretű favödörök nem szokatlanok az avar korszakban, a következő tárgyalandó temetőben, a Béke TSz területén két hasonló is előkerült. Jelen esetben azonban egyedül a vas íves hajlása utal vödör veretére, ezért más funkciója is lehetett a tárgynak.

d) Használati eszközök (sarló, orsó, kés, tűzszer szám)

Sarló. A leírás szerint két sírban volt ilyen tárgy, a 19. példány elveszett, a 23-ét pedig csak a töredékeiből lehetett rekonstruálni. Ennek íve enyhe, nyele végén a faborítás befogadásra szolgáló tüske van. Töredékes volta miatt az ív szöge nem állapítható meg pontosan, a rajzon csak a legvalószínűbb változatot tüntettem fel. Mindkét sír férfié volt, jellegzetes kísérő mellékletek nélkül, csak a 23. sír trapéz alakú bronz csatja utal az avar kor második felére. A téma első régészeti összefoglalása a metrikus adatok felsorolása miatt hasznos

(ERDÉLYI 1975). Somogyi Péter munkájának számunkra az a fő tanulsága, hogy az avar sarlók sírban a 7. század harmadik harmadától, a közép avar kor kezdetétől jelennek meg (SOMOGYI 1982, 192–194).

Orsó. A leírás szerint az 1. sírban orsókarika volt – ez azonban elveszett. Ezen kívül négy sírből került elő kettős kónikus orsógomb. A 6. és a 22. sírban cikk-cakk, ill. hullámvonal díszes példány volt, a 8. és a 29. sírban díszítetlen. A legérdekesebb a 6. sírből előkerült darab, amely kerek karikájú (hiányzó), üveggyöngy berakásos csüngőjű fülbevalóval és csapott sarkú hasáb alakú gyönggyel együtt volt a sírban. Kísérő leletei és díszítése alapján ez korábbi típus, mint a Petőfi utcai temető legkésőbbi részében lévő 77. sír példány.

Kés. A fegyvereknél említett két hosszú késsel (3, 30.) együtt összesen hat sírből került elő kés (9, 35, 42, 45.).

Hosszuk 6–12 cm, szélességük 1,5–2 cm közötti, de töredékesek. Fatok maradványa a 3. sír leletén volt.

Helyük a combnál a jobb (3), ill. a bal (2) oldalon volt, egy esetben pedig a vállnál, tehát általában az övön viselve került a tárgy a sírba. A kések a temetőrészből három északabbi sorából kerültek elő.

Tűzszer szám. Kova és csiholó a 3. sírből került elő, a bal combnál. Valószínűleg tarisznyában voltak.

Vaskampó. A 20. sírből a szeméremcsont bal oldalánál volt egy horgas vastárgy. A férfisírból ezen kívül csak egy vascsat volt. A tárgy feltehetően az övön lehetett valamilyen függesztő.

Összefoglalás

A temető anyaga szegényes. Az ásatók csak az építkezés friss bolygatásait tüntették fel, így nem derül ki, hogy korabeli rablással számolhatunk-e.

A 6. sír fülbevalójától és a 32. sír mellédíszétől eltekintve gazdagabb mellékletű sírra lelet nem utal. Az is nehezíti a pontos összkép kialakítását, hogy az ásatók szerint kb. ugyanakkora terület maradt feltáratlan, mint a fentebb ismertetett.

Az említett két sír leletei a közép avar korra utalnak, de az orsógombok már a késői korszak leletei, bár jellegzetes griffes-indás anyag nincs. Belső csoportokat ettől függetlenül nem lehet elkülöníteni, mert a két „fő” lelet a temető két ellenkező széléről származik. A 6. sír orsógombja alapján e temető korábban kezdődhet, mint ahogy a Petőfi utcai anyag végződik.

A temető sírjainak mellékletei meglehetősen egyenletesen oszlanak meg, ennek alapján azt állíthatjuk, hogy ezt a temetőrészt nem használhatták egy vagy két nemzedéknél hosszabb ideig.

Mindezek alapján az a véleményem, hogy a temetkezések a közép avar korban indulnak, és a késő avar korban is törés nélkül folytatódnak, legalábbis az eddig feltárt anyag alapján. A fentiek alapján a keltezés 680–720 közé tehető. A bő egy nemzedéknyi behatárolást az anyag egységes képe és az alacsony sírszám indokolja.

3. BÉKE TSZ TELEPE (VÁROSFÖLDJE) – JELENLEG BÉKE MAJOR

Istálló építéskor kerültek elő sírok. A feltárást a Zöld Mező TSz telepi ásatásról jöttek át múzeum alkalmazottai. Az 1–12. sírt 1960. IX. 6–8., a 13–30. sírt 1961. V. 2–15. között tárták fel. A dokumentáció szerint ugyanakkora terület maradt feltáratlan, mint amekkorán a munka folyt.

A temetőre vonatkozó irodalmi és raktározási adatok (1, 5. kép):

– Ásatási napló, sírlapok, térképek, leletek: a Nyíregyházi Jósza András Múzeumban.¹⁰

– Az első 12 sír csontvázai (a 4. kivételével) a Természettudományi Múzeum Embertani Osztályán vannak (WENGER 1972).¹¹

– Az MNM Adattárában raktározott iratok: XI.282/1961. Ltsz.: 5649.

A temető területén feltárt lakóödröket és a kemencét a sírleírás után ismertetem.

A temető leleteinek a. leírása

A 39 sírből 19 esetében szerepel a leírásban, hogy: „a váz felett cserepek”. Ezek a következők: 1–4, 7, 9–13, 18–19, 22–27, 30. sír. E cserepek mind elvesztek. A leírás azonban mindegyiknél hangsúlyozza, hogy a sírok feletti rétegből származnak. Mivel ezek alapján tudományos értékelésükre nincs mód, és feltehetőleg más kultúrához is tartoztak, a továbbiakban nem foglalkozom ezekkel.

1. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 172 cm, neme: F (mat.).
Melléklet: (13. kép) j. combnyaknál négyszögletes *vascsat*.

2. sír

ÉÉNy-DDK, neme: N (ad.), bolygatott.
Alsó végtagok hiányoztak. Melléklet nincs.

3. sír

ÉÉNy-DDK, neme: F (mat.), bolygatott.
Melléklet: nincs.

4. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 150 cm, neme: ? (jw.).
Melléklet: nincs.

5. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 162 cm, neme: N (ad.).
Melléklet: nincs.

6. sír

É–D, neme: F (ad.), bolygatott.
A felsőtest hiányzott. Melléklet: nincs.

7. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 161 cm, neme: N (ad.).
Melléklet: (13. kép) j. medence alatt íves *vascsat*. J. oldalon *edénycserepek* (+). J. lábfej mellett *juhcsontok* (+).

8. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 165 cm, neme: N (ad.). Melléklet: nincs.

9. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 155 cm, neme: N (ad.).
Melléklet: (13. kép) a nyakcsigolyáknál, a j. váll mellett *vaspántos favödör* veretmaradványai (Ø: 10,5 cm, a magasság nem állapítható meg). Ugyanott sárga *üveggyöngyök* (+). B. medencénél *vaskés* fatok maradványaival. B. combnyakon négyszögletes *vascsat*. J. combnál fekete, vonaldíszes *orsógomb*. J. bokánál *juhcsont* (+).

10. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 158 cm, neme: ? (juv.).
Melléklet: lábfejnél *állatcsontok* (+).

11. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 170 cm, neme: F (ad.).
Melléklet: j. váll felett ívesen hajló, 6,5 cm hosszú *vastárgy* darabjai (+). B. combnyak mellett hegyes *csontszerszám* (+). J. szeméremcsontnál négyszögletes *vascsat* (+). J. térd mellett négyszögletes *vascsat* (+), ugyanitt *állatcsontok* (+). J. alsó lábszáron *juhcsont* (+).

12. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 156 cm, neme: F (ad.).
Melléklet: (13. kép) b. medence felett négyszögletes *vascsat*. J. boka felett *juhcsont* (+). Lábfej alatt *állatbordák* (+).

13. sír

ÉÉNy-DK, neme: ? (juv.). Melléklet nincs.

14. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 130 cm, neme: ? (juv.).
Melléklet: j. boka mellett *állatcsont* (+).

15. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 177 cm, neme: N.
Melléklet: (13. kép) koponya b. oldalánál félkörben *vasabroncs* 6 db töredékben (favödör vasalása?). A nyakcsigolyáknál 1 db barna-fehér dudoros és 1 db fehér *gyöngy*. B. lábánál *juhcsont* (+).

16. sír

ÉÉNy-DDK, neme: N.
Melléklet: (13. kép) b. kéz mellett *vaskés*. B. combfejnél *orsókorong*.

17. sír

ÉÉNy-DDK, csh: 170 cm, neme: N.
Melléklet: (13. kép) b. csípőcsontnál lemezes *karperec* töredéke. J. medencén hullámvonal díszes *orsógomb* félbetörve. B. térdnél 3 db *cserép* (+). Bokánál 2 db *juhcsont* (+).

18. sír

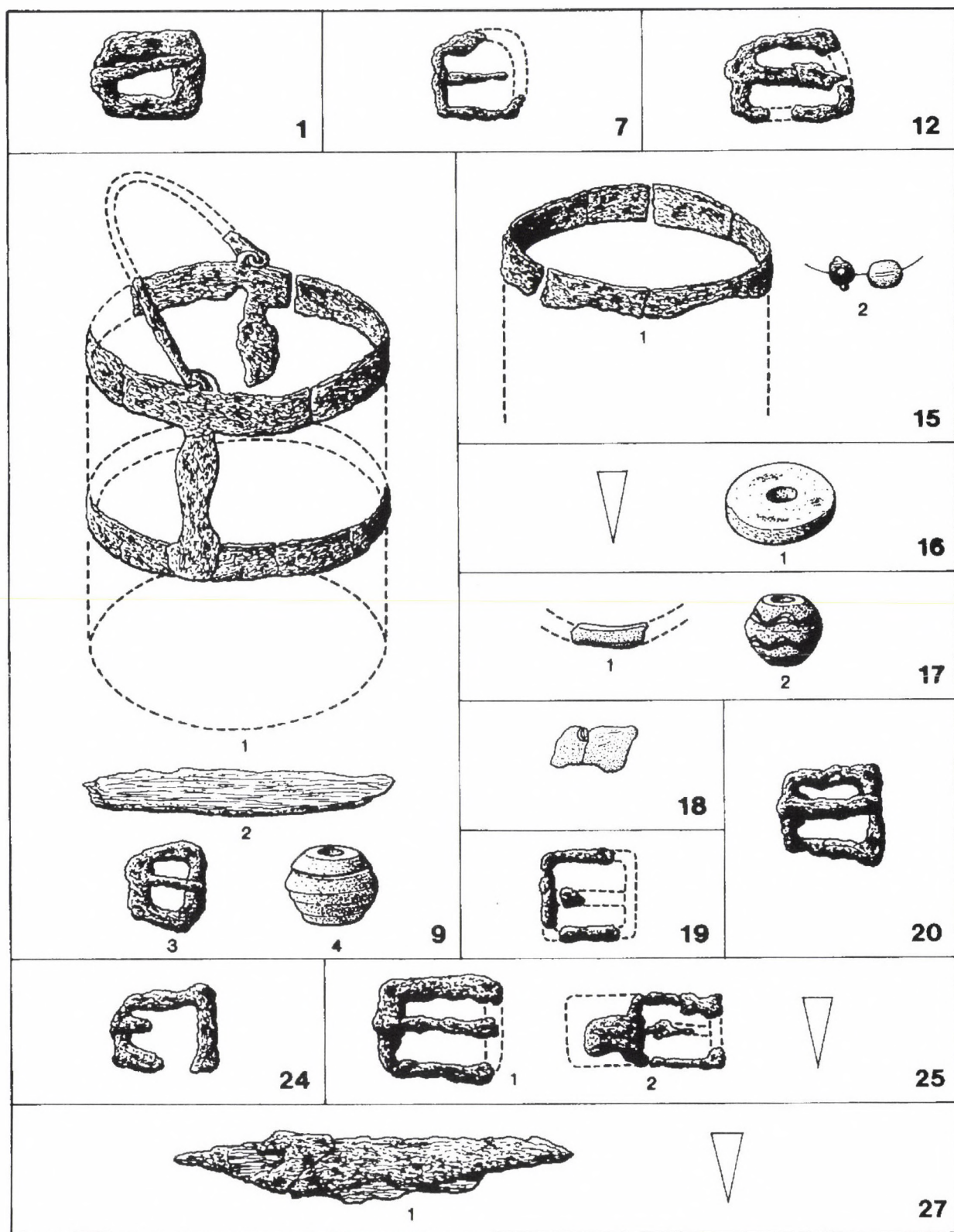
ÉÉNy-DK, csh: 167 cm, neme: ?.
Melléklet: (13. kép) b. combnyaknál 1 db *obszidián*.

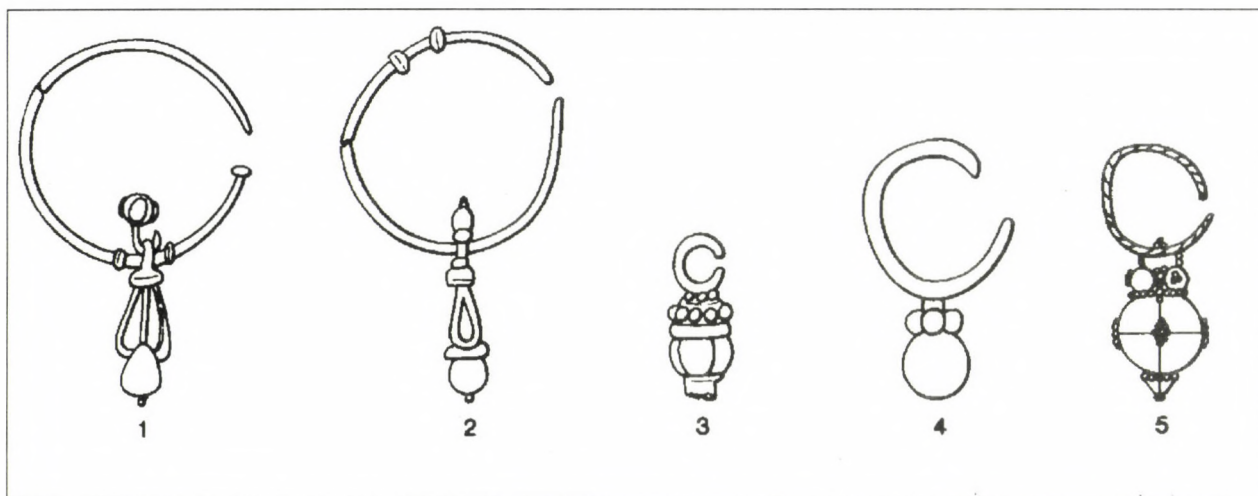
19. sír

ÉÉNy-DK, csh: 168 cm, neme: ?.
Melléklet: (13. kép) b. medencén négyszögletes *vascsat*. J. alsó lábszáron 3 db *állatcsont* (+).

20. sír

ÉÉNy-DK, csh: 155 cm, neme: ?.
Melléklet: (13. kép) a medencén négyszögletes *vascsat*. A lábak mellett *juhcsont*: ovis b. humerusa.

14. kép Tiszavasvári – avar temetők – fűbevalók

1–2: „Zöld Mező TSz” 6. sír; 3: „Zöld Mező TSz” 34. sír; 4: Petőfi u. 49. 40. sír; 5: Petőfi u. 49. 23. sír

Abb. 14 Tiszavasvári – awarische Ohrgehänge

1–2: „Zöld Mező TSz” Grab 6.; 3: „Zöld Mező TSz” Grab 34.; 4: Petőfi Str. Grab 40.; 5: Petőfi Str. 49. Grab 23.

21. sír

ÉNy–DK, csh: 150 cm, neme: ? (juv.).

Melléklet: nincs.

22. sír

ÉNy–DK, csh: 150 cm, neme: ?.

Melléklet: nincs.

23. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 165 cm, neme: ?. Bolygatott.

Melléklet: nincs.

24. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 167 cm, neme: F.

Melléklet: (13. kép) j. combnyaknál négyszögletes *vascsat*. Medence b. oldalánál *kovakő* (+). J. tértől 50 cm-re *állatsont* (+) és *égett agyag* vájattal (+).

25. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 162 cm, neme: F.

Melléklet: (13. kép) j. medence alatt négyszögletes *vascsat*. B. medencén *vascsat* csattesttel. B. comb közepénél *vaskés*. J. váll mellett *állatsont* (+). J. comb közepén *állatfog* (+). B. lábán keresztben *állatsont* (+).

26. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 161 cm, neme: ?.

Melléklet: nincs.

27. sír

ÉNy–DK, csh: 183 cm, neme: F. J. kar a j. medencére hajtva.

Melléklet: (13. kép) j. combfej mellett *vaskés* fatok maradványaival. J. könyöknél *vaskés*. Medence felett ovális *vascsat* (+). B. láb felett *állatsont* (+).

28. sír

ÉÉNy–DDK, neme: Gy.

Melléklet: nincs.

29. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 141 cm, neme: ?.

„Koponya jobbra fordult, a csontok meghajlottak” (?)

Melléklet: nincs.

30. sír

ÉÉNy–DDK, csh: 160 cm, neme: ?.

„Koponya szétesett.”

Melléklet: nincs.

Kemence és lakógödrök

1961. V. 2–11. között az épülő dohánypajtnál egy kemencét, a sírok területén pedig több lakógödrt tártak fel. Ezeknek leletanyaga elveszett, de feltehetőleg nem is avar kori jelenségekről volt szó. A megmaradt leírás közlését azért is fontosnak tartom mindezek ellenére, mert a Zöld Mező TSz területén megfigyelt jelenségekkel együtt esetleg közös kultúrára utalhatnak.

A kemence az 1. sz. gödörben került elő, és részben termésköből állt. A leírást Gombás András ásatási naplója alapján adom meg. A kemence közepén patics volt, csúcsa a felszíntől 150 cm-re helyezkedett el. Külső magassága 68 cm, külső szélessége 57 cm volt, feneke elliptikus, Ø₁: 35 cm, Ø₂: 30 cm. A tüztér nyílása 20 cm széles, 25 cm magas, háromszög alakú. A fenék földje kiégett, a tüzelőnyílás K-re nézett, ezzel szemben 8 cm átmérőjű kerek nyílás volt. A kemence belső magassága 43 cm. A tüzelőnyílás alján kiöntőcsatorna szerű vájatot lehetett megfigyelni. Az oldalak kövei között 3 db törött örlőkö is volt, ezek belső felülete égett. A kemencétől D-re 70 cm-re törött edénycserepek, kalcinált csontok és égett paticsdarabok voltak, ÉK-re 25 cm-re egy edénybüttyköt és cserepeket találtak. Az objektum K-i oldala előtt hamu, patics és kevés faszén volt.

A dohánypajtnál kezdett kutatóárok folytatásában két méhkas alakú lakógödrt találtak. Az 1. átmérője 270

cm, 283 cm-ig ásták le, itt már jelentkezett a talajvíz. A gödör durva edénycserepeket és állatcsontokat tartalmazott. A 2. gödör átmérője 240 cm, mélysége 180 cm volt. Leletanyaga: cserepek és csontok.

Ezek az objektumok a temetőterképen nem szerepeltek, az igaz viszont, hogy a feltárt temetőrész területén kívülre estek. A következő három gödör már a sírok közül került elő.

2/1. gödör: fenti átmérője 140 cm, a lenti 40 cm, mélysége 220 cm, leletei edénycserepek voltak.

2/2. gödör: fenti átmérője 160 cm, lenti 80 cm, mélysége 190 cm. Leletanyaga cserepekből, állatcsontokból és 2–3 marék faszénből állott. ÉNy-i és É-i oldalán padka volt, az előbbin egy 24 x 7,5 cm-es csiszolókö került elő.

2/3. gödör: fenti átmérője 115 cm, lenti 60 cm, mélysége 160 cm. A feneke átégett, rajta zöldes színű salakot és több foltban faszenet lehetett megfigyelni. A leletanyag ebben is cserepekből és csontokból állt.

A leletanyag hiányában valószínűleg őskori objektumok feltárájáról lehetett itt szó.

Temetkezési szokások

A sírgödör méretei

A sírok mélysége 50–131 cm között váltakozik, általában 80–120 cm. A sírok hosszúsága 150–200 cm közé esik, általában 180–200 cm. A sír szélessége 60–100 cm, általában 70–80 cm volt.

A sírok méretei minden esetben a halott méreteihez igazodnak. A felnőttek vázainak hossza 130–183 cm közötti, az átlagos méret 150–170 cm. Csak két nem felnőtt méretű váz van a temetőben, ezek hossza 130, ill. 141 cm. Az ennél kisebb gyermekek sírjai itt is máshol lehettek (lásd: Petőfi u.).

Tájolás

A Zöld Mező TSz telepén feltárt temetőhöz hasonlóan itt is az ÉÉNy–DDK irányítás a jellemző (12 eset). Ennek változata, az ÉNy–DK tájolás hétszer, az É–D irányítás egy esetben fordul elő. Mindegyik az avar kor második felére jellemző orientáció, a leletek és a kis sírszám miatt a különbségeknek nem tulajdoníthatunk túl nagy jelentőséget.

Halott a sírban

A vázak helyzete egységes: hanyatt fekvő, nyújtott, karok a testtel párhuzamosak (kivéve a 27. sírt, melyben a jobb kart a medencére hajtották). Kettős sír, szuperpozíció nincs. A sírleírásból egy esetben sem lehet koporsó nyomaira következtetni.

A nemek arányának megállapításakor a Wenger Sándor által megvizsgált első 12 sír közlésére (WENGER 1972), a fennmaradó esetekben pedig a mellékletekből és a méretekből levonható következtetésekre alapoztam véleményemet. Az így kapott eredményben is a kérdéses esetek száma a legnagyobb, mivel sok a melléklet nélküli sír, és a leletanyag sem mindig jellemző.

Az így kapott eredmény a következő: 7 férfisír, 5 női sír, 6 ifjú sír (juv.), 12 kérdéses nemű sír.

Bolygatott sírok

Egyértelmű bolygatást két esetben jelez a dokumentáció: a 2. és a 6. sírnál a váz egy részét előre felszedték a

munkások. A 23. és 24. sír esetében a bolygatás azonban nem újkori. A 29. és a 30. sírban a koponya helyzete utalhat bolygatásra. Eredeti sírrajz e temető esetében sem áll rendelkezésünkre, a leletanyag is igen szegényes. A Petőfi utcai példát azonban ebben az esetben sem hagyhatjuk figyelmen kívül, és ha nem teljes a temető kirablása, úgy annak oka talán éppen szegényes voltában keresendő.

Élelem melléklet a sírban

a) Kerámia, ill. ital melléklet, favödör

A sírleírás elején jelzett okok miatt a vázak feletti rétegből előkerült cserépanyaggal nem foglalkozom.

Sírból két esetben került elő cserép: a 7-ben a j. csípőnél, a 17-ben a b. térdnél voltak ezek. Egyedül ezen, azóta elveszett leletek utalnak kerámiára a temetőben.

Az edények másik csoportját képviselik a 9. és a 15. sír leletei. A 9. női sírban a koponya jobb oldalánál kerültek elő egy favödör vasveretei. A leletekből két pántot lehetett rekonstruálni, általában három szokott azonban lenni. A kisméretű favödör nem szokatlan az avar korban, ennek a példánynak a magassága sajnos nem állapítható meg pontosan. A vödör fülének maradványa egyértelművé teszi a veretek funkcióját.

A 15. sírban a koponya bal oldalánál került elő egy vaspánt. A két gyöngy alapján ez is női sír lehetett. Ebben az esetben a veret íve, szélessége és a 9. sír példája alapján következtetnek favödörré. Az átmérőn (9,2 cm) kívül nincs biztos mérete.

A 9. sír vödörének formája egyértelmű: A két pántot a füléknél egy-egy ívelt oldalú veret kötötte össze, a vasfűl egyszerű szerkezetű volt. Az ilyen kisméretű vödörök 8–10 cm átmérőjűek, 10–15 cm magasak. Általában három vagy több vas, ill. bronz pánt borítja ezeket. Példányunk átmérője 10,5 cm. A hasonló darabok azt bizonyítják, hogy kiképzésüket nem kötötték szigorú szabályok: Szob 50., 55. sír (KOVRIK 1975, 177, 165, fig. 5); Terehegy-Márfai dögkút 9. sír (KISS 1977, 148, pl. LX).

A 9. síréhez hasonló, egyszerű szerkezetű favödörök nem korjelző tárgyak, az egész avar korban előfordulnak.

b) Étel melléklet

Ezt az állatcsontok jelzik a sírban, 12 esetben. A leletek jórészt elvesztek, ahol a leírás egyértelmű, ott juhcsontokra lehet következtetni. Helyük a sírban minden esetben a lábfej és a térd között volt, mindkét lábnál egyaránt (egyszer került elő a bal vállnál állatcsont). Ennél többet a dokumentáció általában sematikus „állatcsont” megjelöléséből nem lehet megállapítani.

A leletek értelmezése

Mellékletes és üres sírok aránya

A temető mellékletei közül szinte csak az állatcsontok és a cserepek veszték el, kivéve a 11. és a 24. sírt, melyeknek egy vascsattól eltekintve az egész anyaguk eltűnt. Az így megmaradt leletek azonban igen szegényesek, ez az anyag még a Zöld Mező TSz telepén feltárt temetőénél is rosszabb. Így az alábbi beosztás csak relatív különbségekre utal.

– Melléklet nélküli: 14 sír (2–6, 8, 13, 21–23, 26, 28–30.).

– Szegényes: vascsat, vaskés, állatsont (vagy valamelyik hiányzik) 9 sír (1, 7, 10, 12, 14, 19, 20, 25, 27.).

– Mellékletes: 7 sír (9, 11, 15–18, 24.).

A melléklet nélküli és szegényes kategóriák 23 sírja elég pontosan mutatja a temető „gazdagságát”.

Régészeti leletek

a) Viseleti tárgyak (gyöngy, karkötő, csat)

Gyöngy. A 15. sírban volt két db a nyaknál: egy dudoros és egy nagy lapos. A dudoros korai típus.

Karkötő. A 17. sírban a bal csípőcsontnál került elő bronz lemezes karperec töredéke. Ez a sír másik mellékletével, a kettős kónikus, hullámvonaldíszes orsógombbal együtt az avar kor második felére utal.

Csat. Csak vascsat került elő, tíz esetben, ebből egy elveszett. A 25. sírban kettő volt, az egyikhez téglalap alakú csattest is tartozott. Formájuk alapján (négyzetleges, néha ívelt) egyik darab sem korjelző.

b) Használati eszközök (orsó, kés csiholó)

Orsó. A 16. sírban 3,7 cm átmérőjű díszítetlen orsókorong volt. Kettős kónikus orsógomb két sírból került elő: a 9-ben párhuzamos vonaldíszes, 3,1 cm átmérőjű; a 17-ben hullámvonaldíszes, 2,7 cm átmérőjű darab volt. A 16. és a 9. sír között csak egy temetkezés van, ezért a két típus között túl nagy kronológiai különbség nem lehet.

Kés. Négy sírből került elő: 9, 16, 25, 27. (itt két db). Ebből két esetben feltehetően női sírról van szó (9, 16.). Kétféle méretet különíthetünk el: az első esetben a hosszúság 8,8–10,4 cm, a szélesség 1–1,5 cm közötti; a másodiknál a hosszúság 12,4–13,4 cm, a szélesség 2 cm. A 27. sír egyik példányán fatok maradványa figyelhető meg.

Helyük a combnál, ill. a kézfejnél volt, vagyis az övhöz tartoztak. A 27. sírban a jobb combfejnél és a jobb könyöknél volt a két kés: ezeket egymás mellett hordhatta az övének tulajdonosuk. Fatok maradványa a 9. sír késén is megfigyelhető, de a 27. sírhoz képest összefüggőbben.

Csiholó. A 24. sírban a bal medencénél volt kovakő, tűzszeres számát a tarsolyában hordhatta a férfi.

Obszidián. A 18. sírből a bal combnyaknál került elő, a tarsolyba talán amulettként kerülhetett.

Csonteszköz. A 11. sírban említ a leírás hegyes csontszeres számot. Ennek alapján bogozó lehetett.

Összefoglalás

A temető területének fele feltáratlan, néhány sír bolygatottságából rablásra következtethetünk, a leletanyag igen szegényes.

Feltűnő az övveretek teljes hiánya. A kettős kónikus orsógombok az avar kor második felére jellemzőek, de griffes-indás lelet nincs. A temető képe egységes, a sírok rendezetlen elhelyezkedése és az ÉÉNy–DDK tájolás is a közép avar korra utal. Ezek alapján ez a temető részlet a 7. század végére keltezhető.

A kis sírszám és a leletek minősége alapján belső csoportokat nem lehet elkülöníteni. A sírok nagy része (23 eset) melléklet nélküli, vagy szegényes.

E temető népessége, hasonlóan az előző két közölt anyaghoz, a közép avar korban induló falusias közösséghez tartozhatott. A leletanyag alapján valamivel később kezdődhetett a temető indulása, mint a másik kettő esetében, és szegényebb, pásztorkodó faluhoz tartozhatott. A teljes feltárás hiányában ittőlük felső határát nem tudjuk megállapítani.¹²

Jegyzetek

- 1 E cikk a szerző 1983 májusában megvédett szakdolgozatának átdolgozott változata. Az eredeti szöveg Bóna István irányításával, a nyíregyházi múzeum akkori munkatársai, elsősorban Németh Péter igazgató támogatásával készült el. Írása idején az MNM Régészeti Osztályán gyakornokoskodva sok értékes tanácsot kaptam Garam Évától és Kiss Attilától. A szakdolgozat szövegét 1983 őszén Bóna István észrevételei alapján dolgoztam át, a jelen változat ezen alapul, az azóta megjelent legfontosabb irodalommal kiegészítve.
- 2 Tiszavasvári régészeti lelőhelyeit Gombás András ny. tanító kísérte állandóan figyelemmel, az ásatásokat Csallány Dezső vezette. A közben eltelt időszakban Istvánovits Eszter és Lőrinczy Gábor végeztek a város területén a régi és új lelőhelyeken hitelesítő, leletmentő és tervásatásokat (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 1986).
- 3 Leletek és dokumentáció a Nyíregyházi Jósza András Múzeumban, a leletek kis része a Tiszavasvári Vasvári Pál Múzeumban.
- 4 Az Embertani Osztályon Ferencz Márta segített a leletek azonosításában, illetve esetenként kontrollálásukban. A megmaradt állatsontanyagot Vörös István (MNM) határozta meg.

5 Részben leltározatlan és restaurálatlan anyag. A beletárolt rész a következő számok alatt található meg: 61.206.1.; 63.385.2.; 63.860.1.; 63.942.1.; 63.945.1.; 64.382.1–5.; 64.385.1–3.; 64.386.1.; 7.; 64.924.1.; 3–4.; 64.246.1–2.; 65.247.1–2.; 65.248.1.; 65.249.1.; 65.250.1.; 68.46.1–2.; 68.113.1.; 68.114.1.

6 A magas talajvíz miatt a vázak egy része elkorhadt, a többinél pedig főleg a koponya és a hosszúcsontok maradtak meg. A meglévő vázak a következő leltári számok alatt találhatóak meg: 10.963.–11.024.; 11.797.–11.825.

7 A szövegben használt rövidítések:

ad.	= adultus – felnőtt
b.	= bal
br.	= bronz
csh	= csontváz hossz
db	= darab
F	= férfi
fá	= fenék átmérő
Gy	= gyermek
h	= hosszúság
inf. I.	= infans – gyermek: 0–6 év
inf. II.	= infans – gyermek: 7–14 év

j.	= jobb
juv.	= juvenilis – ifjú
m	= magasság
mat.	= maturus-idős
MNM	= Magyar Nemzeti Múzeum
N	= nő
pá	= perem átmérő
sen.	= senilis – öreg
sz	= szélesség
v	= vastagság
(+)	= hiányzó/elkallódott lelet
Ø	= átmérő

?	= kérdéses adat
8	A leletanyag szinte teljes egészében leltározatlan és restaurálatlan. Tételszámok: 64.916.1.; 68.29.1–3. (ezek a leletek időközben elkallódtak); 68.116.1.
9	Az 1–18. sír csontváza a következő leltári számok alatt találhatóak meg: 11.837–854.
10	A teljes anyag leltározatlan és restaurálatlan.
11	Az első 12 sír (a 4. kivételével) vázai a következő leltári számok alatt találhatóak meg: 111.826–836.
12	A rajzokat Ősi Sándor (MTA Régészeti Intézete) készítette a szerző helyszíni vázlatai alapján.

IRODALOM

- ALMÁSSY—ISTVÁNOVITS—KURUCZ 1997
BÓNA 1973
BÓNA 1979
BÓNA 1986
BÓNA 1993
BÖRZSÖNYI 1905
CSALLÁNY 1940
CSALLÁNY 1956
CSALLÁNY 1960
ERDÉLYI 1975
ERDÉLYI—NÉMETH 1969
FANCSALSZKY 1983
FETTICH 1943
FÜLÖP 1988
GARAM 1975
GARAM 1979
GARAM 1993
GARAM 1994–1995
HORVÁTH 1935
- K. ALMÁSSY—E. ISTVÁNOVITS—K. KURUCZ szerk., *Aranyak a Jósa Andrásház Múzeumban*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 1. Nyíregyháza 1997.
I. BÓNA, *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaiújvárosban*. – *Awarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit (11–13. Jh.) in Dunaiújváros*. Fontes ArchHung 1973.
I. BÓNA, *A szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz*. – *Das Reitergrab von Szegvár-Sárpoldal*. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten. ArchÉrt 106 (1979) 3–32.
I. BÓNA, *Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei*. in: Entz G. szerk., *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I.* (Magyarország műemléki topográfiája X.), Budapest 1986, 15–91.
I. BÓNA, *A honfoglalás előtti kultúrák és népek*. in: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I.* Történelem és kultúra, Nyíregyháza 1993, 63–137.
A. BÖRZSÖNYI, *Győri sírmező a régibb középkorból*. ArchÉrt 25 (1905) 16–33.
D. CSALLÁNY, *Kora avar kori edények Magyarországon*. – *Frühawarenzeitliche Gefässe in Ungarn*. Dolg 16 (1940) 118–144.
D. CSALLÁNY, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest 1956.
D. CSALLÁNY, *Szabolcs-Szatmár megye avar leletei*. – *Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár*. JAMÉ 1 (1958) [1960] 31–87.
I. ERDÉLYI, *Avar kori sarlók a Kárpát-medencében*. Ethn 86 (1975) 153–163.
I. ERDÉLYI—P. NÉMETH, *A Várpalota-gimnáziumi avar temető*. – *Awaren-Friedhof Várpalota-Gymnasium*. VMMK 8 (1969) 167–198.
G. FANCSALSZKY, *Három avar temető Tiszavasváriban*. ELTE szakdolgozat, kézirat. Budapest 1983.
N. FETTICH, *Győr a népvándorlás korban*. in: E. LOVAS, *Győr története a XIII. sz. közepéig*, Győr sz. kir. város monográfiái 3. Győr 1943.
GY. FÜLÖP, *Awarenzeitliche Fürstengräber von Igar*. Acta ArchHung 40 (1988) 151–190.
É. GARAM, *The Szebény I–III Cemetery*. in: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829 in Hungary)*, ed. I. Kovrig, Vol. 1., Budapest 1975, 49–108.
É. GARAM, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. Fontes ArchHung 1979.
É. GARAM, *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Seria Archeologici I. Budapest 1993.
É. GARAM, *A dunapentelei avar kori sírok katalógusa*. – *Katalog der awarenzeitlichen Gräber in Dunapentele*. ArchÉrt 121–122 (1994–1995) 131–154.
T. HORVÁTH, *Az üllői és a kiskörösi avar temető*. – *Die avarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskörös*. ArchHung 19 (1935).

- ISTVÁNOVITS—LŐRINCZY 1986 E. ISTVÁNOVITS—G. LŐRINCZY, *Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében – 1981/83.* in: P. NÉMETH szerk.: *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról.* Folklor és Etnográfia 24. Debrecen 1986, 159–209.
- KISS 1962 A. KISS, *Az avar kori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata.* – *Über das Brauchtum der awarenzeitlichen Reiterbestattungen.* JPMÉ (1962) 153–162.
- KISS 1977 A. KISS, *Avar Cemeteries in County Baranya.* Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary, ed. I. KOVRIG, Vol. 2. Budapest 1977.
- KISS—SOMOGYI 1984 G. KISS—P. SOMOGYI, *Tolna megyei avar temetők.* – *Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna.* DissPann Ser. III, vol. 2. Budapest 1984.
- KOVRIG 1963 I. KOVRIG, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* ArchHung 40 (1963).
- KOVRIG 1975 I. KOVRIG, *The Szob Cemetery.* in: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary,* ed. I. KOVRIG, Vol. 1. Budapest 1975, 157–208.
- KOVRIG—KOREK 1960 I. KOVRIG—J. KOREK, *Le cimetière de l'époque avar de Csóka (Čoka).* Acta ArchHung 12 (1960) 257–298.
- LŐRINCZY 1986 G. LŐRINCZY, *Tiszavasvári-Petőfi u. RégFüz.* Ser.I. 39 (1986) 62.
- MAROSI—FETTICH 1936 A. MAROSI—N. FETTICH, *Dunapentelei avar sírleletek.* – *Trouvailles avars de Dunapentele.* ArchHung 18 (1936).
- MEZŐ—NÉMETH 1972 A. MEZŐ—P. NÉMETH, *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára.* Nyiregyháza 1972.
- MÓRA 1979 F. MÓRA, *Igazlátók.* Budapest 1979.
- NÉMETH 1997 P. NÉMETH, *A középkori Szabolcs megye települései.* Nyiregyháza 1997.
- PÁLL 1982 I. PÁLL, *A Tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum vezetője.* Tiszavasvári 1982.
- PÁRDUCZ 1963 M. PÁRDUCZ, *Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit.* StudArch I, 1963.
- PÁSZTOR 1997 A. PÁSZTOR, *A Tiszavasvári-koldusdombi avar kori temető gyöngyleleteiről.* – *Über die Perlenfunde des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Tiszavasvári-Koldusdomb.* JAMÉ 27–28 (1995–1996) [1997] 189–203.
- RHÉ—FETTICH 1931 GY. RHÉ—N. FETTICH, *Jutas und Öskü.* Skythika IV. Prag 1931.
- ROSNER 1977 GY. ROSNER, *A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető ló- és lovastemetkezései.* – *Die Pferde- und Reiterbestattungen im awarischem Gräberfeld von Szekszárd-Bogyiszlói-Strasse.* BBÁMÉ 6–7 (1975–76) 79–109.
- SALAMON—ERDÉLYI 1971 Á. SALAMON—I. ERDÉLYI, *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* StudArch V. 1971.
- SALAMON—SEBESTYÉN 1995 Á. SALAMON—GY. SEBESTYÉN, *The Szeged-Kundomb Cemetery.* in: *Das Awarische Corpus, Beihefte IV,* ed. L. MADARAS—I. KOVRIG, Debrecen–Budapest 1995, 8–109.
- SÓDOR—MENDELE 1987 A. SÓDOR—F. MENDELE, *Tiszavasvári.* in: G. ENTZ szerk., *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II., Magyarország műemléki topográfiája XI.* Budapest 1987, 374–384.
- SOMOGYI 1982 P. SOMOGYI, *A Kárpát-medencei sarlós temetkezési szokás eredete.* – *Ursprung des Bestattungsbrauches mit Sichel im Karpatenbecken.* ArchÉrt 109 (1982) 191–200.
- SZABÓ 1968 J. GY. SZABÓ, *Az egri múzeum avar kori emlékének III. Sírleletek Nagyréde-Ragyogóparton.* – *Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger. Graubfunde aus Nagyréde-Ragyogópart.* EMÉ 6 (1968) 29–67.
- SZABÓ 1975 J. GY. SZABÓ, *The Pilismarót Cemetery.* in: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary,* ed. I. KOVRIG, Vol. 1. Budapest 1975, 241–281.
- TOMKA 1975 P. TOMKA, *Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. Tájékozás.* – *Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit II. Orientierung.* Arrabona 17 (1975) 5–90.
- TÓTH 1980 E. H. TÓTH, *Frühawarenzeitliche Grabfund von Kecskemét-Sallai Str.* Acta ArchHung 32 (1980) 117–152.
- VIDA 1999 T. VIDA, *Die awarenzeitliche Keramik I.* VAH 8 (red. Cs. Bálint). Budapest 1999.
- WENGER 1972 S. WENGER, *Anthropological Examination of the Osteological Material Deriving from the Avar Period Cemetery at Tiszavasvár.* AnthrH 11 (1972) 5–81.

DREI AWARENZEITLICHEN GRÄBERFELDER VON TISZAVASVÁRI

Auszug

In Tiszavasvári (Kom. Szabolcs-Szatmár-Bereg) kamen zwischen 1954–1965 acht awarische Fundorte zum Vorschein, grösstenteils bei Rettungsgrabungen. Wir beschäftigen uns mit drei von diesen.

1. Das awarische Gräberfeld in *Petőfi Str. 49.* wurde während der Rettungsgrabung nicht völlig freigelegt, so kennen wir nur das Material von den 96 Gräbern. Aufgrund Charakteristik der Gräber (N-S Orientierung, partielle bzw. symbolische Reitergräber, Steigbügel, bronze Blech Gürtelgarnitur, grosskugelförmige Goldohrgehänge, Perlen, Gefässe) ist das Gräberfeld in die Zeit zwischen 670/680 und 710/720 zu datieren. Wir können zwei Gruppen absondern. Die früheren Gräber sind an dem mittleren Teil des Gräberfeldes, diese haben auch relativ reichere Beigaben. Die Gräber werden in die Richtung den Rändern des Gräberfeldes zu ärmlichen. Die Riemenzeuge mit Rankenmotiv von der Umgebung des Grabes 1. (Streuung) zeigt daran, dass die mittelawarenzeitlichen Bestattungen sich auch in der Spätawarenzeit fortsetzen. Zwischen den zwei Gruppen ist kein Bruch zu beobachten. Die Bevölkerung lebte ebenso von Hirten-

tum in der Nähe der nordöstliche Gränze des awarischen Reiches.

2. Auf dem Gebiet der *LPG „Zöld Mező“* wurden 45 Gräbern freigelegt. Auf Grund von der Orientierung (NNW-SSO), und den Beigaben (Ohrgehänge, Agraffen, Perlen) beginnt das Gräberfeld in der Mittelawarenzeit (aber später, als das andere in *Petőfi Str.*) mit einheitlichem Material, und es mit keinen Bruch setzt sich fort auch nach ersten Viertel des 8. Jh.-s auf den noch nicht freigelegten Teilen.

3. Auf dem Gebiet der *LPG „Béke“* wurden 30 Gräber freigelegt. Das besonders arme Fundmaterial zeigt auf eine alle Charakteristik entbehrenden mittelawarenzeitlichen Gruppe. Auf Gebiet des Gräberfeldes wurden auch urgeschichtlichen Wohngruben und ein Ofen ausgegraben.

Die drei Gräberfelder haben ebenso armliches Fundmaterial, keines ist völlig freigelegt, und ein Teil des Materials ist verlorengegangen. Deswegen konnten wir nur auf Grund von den Angaben des grössten (in *Petőfi Str.*) Gräberfeldes die oben skizzierten Beobachtungen tun.

